

A SZÁVASZENTDEMETER—NAGYOLASZI GYŐZELEM 1523-BAN

Adatok Mohács előzményéhez

Nándorfehérvár 1521-ben történt eleste és a mohácsi csata között felélénkültek a török—magyar harcok. A török ebben az időben foglalta el többek között Scardona, Tinnin, Orsova és Szörény várait, és ezáltal sikerült megsemmisítenie a külső magyar végvári hálózat nagy részét. Hadtörténetírásunk, joggal, ezeket a török sikereket hangsúlyozta, a magyar eredményeket lényegében csak megemlíttette.¹ Pedig paradox módon évtizedek óta nem tapasztalunk a török fronton annyi eredményes és viszonylag nagy számú magyar katonai akciót, mint ekkor. Kisebb jelentőségű sikereket — pl. Klissza felmentését, vagy Szörény 1524-es eleste előtti ostromai visszaverését — nem említve három nagyobb magyar katonai siker álló végvár ellátását tartotta céljának, mégis bebizonyította Szapolyai János vajda havasalföldi hadjáratai. 1522-ben megakadályozta Havasföld bekebelezését a török birodalomba, kiverte a kijelölt szandzsákbéget, Mehemedet az országból és megszilárdította a magyarbarát trónkövetelő Radu de la Afumați vajda hatalmát. Későbbi hadjárataiban Radut a törökök által felléptetett vajdajelöltekkel szemben védte meg, bár végül maga javasolta védencének a törökkel való kiegyezést. Hadjárataival keleti támadás veszélye elől biztosította Erdélyt.² Frangepán Kristóf 1525. évi jajcai hadjárata csak egy ostromzár alatt álló végvár ellátását tartotta céljának, mégis bebizonyította, hogy a magyarok és horvátok, alkalmas vezetés mellett, képesek jelentős erőt (6000 embert) mozgósítani és nehéz terepen viszonylag kis veszteséggel áttörni az ellenségén.³ Utoljára említjük tanulmányunk tárgyát, a Ferhád pasa és Báli bég csapatai felett 1523 nyarán aratott magyar győzelmet, amely a korszak legnagyobb erővel vívott mezei csatája volt. Mégis, eredménye ellenére, ez a csata és előzményei világosan mutatják a magyar hadvezetés gyengéit.

A magyar végvárrendszer 1523 előtt

Déli végvárrendszerünk kiépülésének kezdete még Zsigmond uralkodása idejére esik — ő szerezte meg Nándorfehérvárt — és teljes formájában Mátyás alatt alakult ki. Végső szervezetét 1480 körül, Kinizsi Pál temesi ispánná és az „alsó részek főkapitányává” történt kinevezésével érte el. A végvárrendszer

1 Vö. pl.: *L. Kupelwieser: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1526.* Wien und Leipzig, 1899. 206—219. o.; *Doberdói Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme.* XII. rész. Az ország süllyedése a Jagellók alatt. A mohácsi katasztrófa 1490—1526. Budapest, 1939., (a továbbiakban — *Bánlaky*) 146—167. o.

2 L. az előző jegyzetet, valamint: *Joseph von Hammer: Geschichte des Osmanischen Reiches.* II. k. Pesth, 1834. (a továbbiakban — *Hammer*) 45—47. o.; *N. Jorga: Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt.* II. k. Gotha, 1909. (a továbbiakban — *Jorga*) 390—392. o.; Radu vajdára utoljára *I. Pataki József: Radu de la Afumați és Zápolya János magatartása a mohácsi csata előestéjén. A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel. Tanulmányok.* I. k. Bukarest, 1976. 73—75. o. Teljesen érthetetlen, hogy *Bánlaky: 158.* o. miért hibáztatja Szapolyait havasalföldi hadjárataiért, amelyekkel pedig az ország átkarolását akadályozta meg.

3 Még mindig a legrészletesebb: *Thallóczy Lajos—Horváth Sándor: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450—1527.* Magyar történelmi emlékek I/40. k. Budapest, 1915., (a továbbiakban — *Thallóczy—Horváth*) CCXXXVIII—CCLIV. o.

mélységben két vonalra tagozódott. Szörénynél kezdődött és Nándorfehérváron, Szabácson, Jajcán át a tengermelléki Klisszáig húzódott a külső védelmi övezet, mögötte Karánsebes, Temesvár, Pétervárad vonalán kezdődött, Bihácnál és Zenggnél végződött a belső övezet. Hosszában is kétfelé tagozódott ez a végvárrendszer. A boszniai és horvátországi várak a horvát—szlavón bán irányítása alá tartoztak, ő volt a felelős a saját bánok által védett Jajca ellátásáért is; serege állandó bázisul elsősorban Bihács vára szolgált. A bán szlavón bán minőségében a Szlavónia által kiállított bandériumokkal is rendelkezett, tehát szükség esetén bármely támadás ellen megfelelő erőket mozgósíthatott. A végvárrendszer keleti felén a horvát—szlavón bán szerepét a temesi ispán látta el, aki Kinizsi idejétől 1523-ig egyben az „alsó részek főkapitánya” címét is viselte, és ebben a minőségében rendelkezett a délvidék bandériumaival is. Az ő bázisa Temesvár volt.⁴ Bizonyos mértékben harmadik főkapitányságnak számított Erdély, bár ott a helyzet annyiban más volt, hogy a Kárpátok hegylánca, másrészt a két félig-meddig Magyarországtól függő román vajdaság választotta el a törököktől és így nem volt szükség végvárakra. Az erdélyi vajda mégis jelentős katonai erők fölött rendelkezett, főleg akkor, amikor egyben a székelly ispán is ő volt.

Az 1510-es évek közepén több-kevesebb pontossággal meg tudjuk határozni a királyi zsoldban részesülő végvári katonaság létszámát. Erről a királyi alkincstartó egy — igaz, sajnos nem egészen teljes — feljegyzése tájékoztat minket.⁵ Adatai sok esetben megegyeznek az országos kincstartók 1511-ben előterjesztett költségvetésében foglalt létszámadatokkal, bár néha annál magasabbak.⁶ Így a horvátországi hiányos adatokat onnan pótolhattuk. A zsoldösszegekre és a fizetési feltételekre is ez az utóbb említett költségvetés az irányadó.

Ha nem számítjuk Erdélyt, ahol a vajda bandériumán kívül a kincstárnak nem voltak katonai kiadásai, két főkapitányság marad: az Alsó részek Temesvárral, Nándorfehérvárral és Szörénnyel, valamint a horvát bánóság Jajcával és a boszniai várakkal. Mind a csapatok létszámát, mind pedig összetételét tekintve feltűnő a különbség a két kapitányság között. Az Alsó részeken 2:1 arányban több katonát fizettek mint Horvátországban. Az előbbiben döntően a lovasságra fektették a hangsúlyt: 70,5% a lovasok, 7,9% a gyalogosok, 21,6% a naszádosok aránya. Ha az utóbbiaktól eltekintünk, ez az arány még erősebb a lovasok javára: 9:1. A horvát—bosnyák végeken viszont 68,3% lovasal szemben 31,7% gyalogost fizettek. (Sajnos, a huszárok és a nehéz lovasok aránya nem állapít-

⁴ Vö.: *Szakály Ferenc*: A mohácsi csata. (Sorsdöntő történelmi napok 2.) Budapest, 1975. 50—64. o.

⁵ Egyetemi Könyvtár. Kézirattár. Litt. et ep. orig. (a továbbiakban — Litt or.) 233. sz. A keltezetlen jegyzék hátlapjára egy egykorú kéz — Werbőczyé? — többek közt ezt írta: „has notations fecit vicethezaurarius, satis negligenter, sicut omnia solet”. A keltezéshez egy folytatódó feljegyzés adatai járulhatnak hozzá. Ez néhány említ a 1512-ben elhunyt Thurzó Zsigmond váradi püspököt (*Horváth János*: Az irodalmi műveltség megoszlása. Budapest, 1944. 207. o.) és Beriszló Bertalan vránai perjelt. (*Kukuljevič Iván*: A vránai perjesség. In: *Margalits Ede*: Horvát történelmi repertorium. I. k. Budapest, 1900 [a továbbiakban — *Margalits*: Horvát rep.] 653. o.) Még egy terminus post quem van itt: a jegyzék már nem említi Szreberniket, amely 1512 őszén esett el. *Georgius Pray*: Epistolae procerum regni Hungariae. I. k. Posonii, 1806. 81—83. o.

⁶ Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény. (a továbbiakban — D1.) 21279. Kiadva utoljára: *Thallóczy—Horváth*: i. m. 183—192. o., 1504-es keltezéssel. Helyes keltezése: *György Bónis*: Ständisches Finanzwesen in Ungarn. Nouvelles Etudes Historiques I. k. Budapest, 1965. 88. o. 29. j.

A kincstár által fizetett végvári katonaság 1513—14 táján⁷
(Zárójelben az 1511-es költségvetés adatai)

Főkapitányság	Állomáshely	Fegyvernem			Összesen
		lovas	gyalogos	naszádos	
Erdély	A vajda rendelkezése alatt	300 (?)	—	—	300 (?)
„Alsó részek”	Temesvár	655 (455)	—	—	655 (455)
	Temes-szörényi kisebb várak	285 (285)	—	—	285 (285)
	Szörény vára	400 (?)	—	—	400 (?)
	Nándorfehérvár	700 (500)	400 (400)	1000 (1000) ⁸	2100 (1900)
	Szabács vára	250 (50) ⁹	—	100 (100)	350 (150?)
	Rác urak huszárai	1300 (1400)	—	—	1300 (1400)
	„Alsó részek” összesen:	3590	400	1100	5090
Horvátország	A bán rendelkezése alatt közv.	500 (200) ¹⁰	[200] (200) ¹¹	—	700 (200)
	Kisebb várak ¹²	?	?	?	?
	Horvát grófok	[752] (752) ¹³	—	—	752 (752)
	Jajca vára ¹⁴	280 (200)	420 (300)	—	700 (500)
	Kisebb bosnyák várak ¹⁵	[125] (125)	[150] (150)	—	275 (275)
	Szrebernik vára ¹⁶	— (?)	— (?)	—	— (?)
	Horvátország összesen:	1657	770	—	2427
Végvári katonaság összesen:		5547	1170	1100	7817

7 Ahol az 1511-es költségvetés csak összeget adott meg, de létszámot nem, ott kérdőjelet tettünk ki, ahol az 1512 utáni jegyzék nem ad meg létszámot, ott átvettük az 1511-es költségvetés adatait, azt azonban szögletes zárójelbe tettük.

8 Az 1511-es költségvetés 500 naszádot Nándorfehérvárra, 500-at Szalánkeménre helyez. A parancsnokság az előbbi várban volt.

9 1511-ben 50 vojnik szerepel huszár helyett.

10 1511-ben zsoldot kap a zenggi kapitányság címén is, de a költségvetés nem ad meg létszámot. Nem tudjuk, hogy a későbbi jegyzék 500 lovasában a zenggi őrség is benne foglaltatik-e.

11 Az 1512 utáni jegyzék Horvátország viszonylatában hiányos. A gyalogság számát az 1511-es költségvetés alapján adtuk meg.

12 Az 1511-es költségvetés összeget ad, létszámot nem.

13 Az 1512 utáni jegyzék említi Korbáviai János gróf 200 lovasát azzal, hogy a többi horvát gróf is kap lovasokra pénzt. Így az 1511-es költségvetés adatait fogadtuk el.

14 1511-ben a költségvetés összesen 500 lovasot és gyalogost ad meg, de nem választja őket külön. Az 1512 utáni jegyzékben ugyanígy 700 lovas és gyalogos szerepel. A bánok az 500 ember fizetésére 1511-ben pénzben 12 000, sóban 2000 Ft zsoldot kaptak. Tekintve, hogy mind a lovasok, mind a gyalogosok havi 2 Ft zsoldot kaptak pénzben, a lovasok pedig e mellé még 0,83 Ft értékű sőt, a fenti zsold 200 lovas és 300 gyalogos esetében jön ki. Ezt az arányt vettük alapul az 1512 utáni 700 katonára fegyvernem szerinti szétválasztásánál.

15 Az 1512 utáni jegyzékből hiányzó adatot az 1511-es költségvetésből pótoltuk.

16 A vár 1512-ben elesett, így jegyzékünkben nem szerepel. 1511-ben nem adtak meg létszámot.

ható meg.)¹⁷ A horvát—bosnyák végeken azonban a gyalogosok arányának további növelésére törekedtek. Egy, jegyzékünkkel közel egykorú (kb. 1513—1520 közöttre keltezhető) tervezet Horvátország védelmére (Jajca és a boszniai kisebb várak nélkül) a következő katonaság felfogadását javasolja: 300 nehéz lovast, 500 idegen, azaz nem horvát huszárt, 200 huszárt Zengg várába, és a horvát grófok zsoldjára 650 lovast, összesen 1650 lovast, míg Horvátországba 400, Zenggebe 200, összesen 600 gyalogost.¹⁸ Ugyanerre a területre jegyzékünk és az 1511-es költségvetés alapján 1252 lovast és 200 gyalogost vettünk fel táblázatunkba. A szorosan vett Horvátországban tehát ténylegesen 13,8% volt a gyalogosok aránya, míg a védelmi tervezet a katonaság létszámának emelését úgy akarta elérni, hogy a gyalogosok aránya 26,6%-ra emelkedjen.

Az említett tervezet végrehajtása esetén is megmaradt volna azonban az Alsó részek őrségének magasabb létszáma. Ennek ellenére a dologi kiadásokat — amelyek nehezen állapíthatók meg — nem számítva, a horvát—bosnyák végek majdnem annyiba kerültek a kincstárnak, mint az Alsó részek. Az 1511-es költségvetésben az erdélyi vajda 12 000, az Alsó részek 60 206, míg a horvát—bosnyák végek 56 020 Ft zsolddal szerepeltek.

Ebből az következne, hogy az Alsó részek olcsóbbak voltak a kincstár számára, hiszen ugyanannyi pénzért kétszer annyi katonát tudott itt tartani. Ennek a kérdésnek részletesebb vizsgálata azért is szükséges, mert Nándorfehérvár eleste és Mohács között e téren komoly változás következett be. Az 1511-es költségvetés a horvát—bosnyák végeken a gyalogosoknál egy évi, azaz 12 havi zsolddal számol, fejenként 2 forinttal. Jajcánál megállapítható, hogy a gyalogosok zsoldját leszámítva a bán által tartandó 200 lovasra egy évre havi 2 forint pénz és 0,83 forint értékű sójárandóság esik. A horvát bán által tartott lovasok zsoldja nem állapítható meg, mert 10 000 forint pénzből és 1000 forint sóból kell 200 lovast tartania, valamint a várakat őriznie. Ezen felül 200 könnyű lovas kap évi 2400 forintot, azaz, akár a gyalogosok, havi 2 forintot. A horvát grófok a saját maguk által tartott és fizetett lovasokra a kincstártól évi 10 forintot kaptak fejenként.

Az Alsó részekeken csak 400 gyalogos szerepel Nándorfehérvárott. Tisztjeiket nem számítva, fejenként évi 14 forint pénzt és 1 forint értékű posztót kaptak. A lovasok közül egyedül a temesvári ispán által tartott 100 és a nándorfehérvári bán által tartott 200 lovas kap 12 hónapra fejenként havi 2 forint zsoldot és 0,83 Ft értékű sót (azaz évi 24 forintot pénzben és 10 forintot sóban).¹⁹ A többi huszár mind Nándorfehérváron, mind Temesvárott, mind a kisebb várakban, valamint a szerb urak huszárai és a szabácsi vojnikok — tehát összesen 2390 fő — mindössze évi 7 forintot kap, többnyire ilyen bontásban: 3 forint pénzben, 2—2 forint sóban, illetve posztóban. Általában azt is megjegyzik, hogy adómentesek. Hasonló a helyzet a naszádosoknál is, azzal a különbséggel, hogy többségük csak 5 forintot (2 Ft pénzben, 2 Ft sóban, 1 Ft posztóban) kap éven-

17 Az 1512 utáni jegyzék egyaránt equites-nek, lovasoknak nevezi az erdélyi vajda és a bánok lovasait, a temesvári és környéki várak más adatokban huszároknak nevezett lovasságát, a rác despotát, a Jaxithok és Bradách huszárait. Viszont Nándorfehérváron 300 és Szabácson 50 huszárról beszél, noha az 1511-es költségvetés vojnikokat említ. A költségvetés huszáradataira 1. (1504-es keltezéssel) *Tóth Zoltán*: A huszárok eredetéről. Hadtörténelmi Közlemények, (a továbbiakban — HK) 1934. 184—189. o.

18 Litt. or. 233. sz. Instructio ad Croatiam c. feljegyzés. A századforduló táján kelt egy feljegyzés, amely szerint a bán 400, a vicebánok 100, a horvát grófok 1276 lovasra kaptak zsoldot. DL. 104613. Az utóbbiak száma tehát állandóan csökkenő tendenciát mutat. Ez különben az Alsó részek szerb huszárainál is kimutatható.

19 A nándorfehérvári bánok ezt — legalábbis a század elején — ki is állították. Fennmaradt Kanizsai György nándorfehérvári bán ott szolgáló lovas familiárisainak fizetési lajstroma. 2 Ft havi zsoldot (mensuális) és évi kb. 10 Ft salláriumot kaptak, ami a havi 0,83 értékű sójárandóságnak felelt meg. *Iványi Béla*: A Kanizsaiak fizetési lajstroma 1503-ból. MGT'Sz. 1905. 15—35. o.

ként. Ők is adómentesek. Ez a zsoldfizetési rendszer már Tóth Zoltánnak is fel-tűnt, aki joggal utalt arra, hogy ezek a katonák jobbágyrendűek lehettek.²⁰ 1511-ben tehát az Alsó részek végbeli katonáinak 83,3⁰/₀-a minimális zsoldot húzó katonaparaszt volt, 7,1⁰/₀-a alig valamivel több mint fél évet szolgált gya-logosként és csupán 9,6⁰/₀ tartózkodott állandóan a végeken. Ezzel szemben a horvát végeken csak az ottani grófok lovasai eshettek az Alsó részek huszá-raihoz hasonló kategóriába, bár több zsoldot kaptak mint Temesvár vidékén. A valóságban ők is hosszabb ideig, feltehetően egy évig szolgáltak.²¹

A különbség nyilvánvaló. A magyar hadvezetőség egészen eltérő katonai struktúrát hozott létre a horvát—bosnyák végeken: itt általában főhivatású zsoldosokra, közülük $\frac{1}{3}$ -ában gyalogosokra támaszkodott, tehát télen—nyáron a teljes haderőt fel tudta használni. Az Alsó részek őrsege csak az év egy részé-ben katonáskodott, hiszen zsoldjából és az esetleges zsákmányból nem tudott volna megélni, így parasztként dolgozott. Úgy tűnik, hogy míg a horvát—bos-nyák végeken nagyobb súlyt fektettek a védekezésre; az Alsó részeket, talán a folyók miatt is, nem tartották komolyan veszélyeztetettnek és inkább táma-dásra rendezkedtek be. A horvát—bosnyák végek más jellegre, a nagyobb gya-logosszükségletre utal Aluise Bon velencei követ 1512-es jelentése is.²² Ezek a végek pusztultak azonban a legjobban, ahogy Werbőczy egy 1520 táján mon-dott országgyűlési beszédében hangoztatta: „elpusztultak a végvidékek a (török) állandó betörése következtében, a vártartományokból elhajtották a paraszto-kat, sok helyen, különösen Boszniában és Horvátországban a pusztá várak mar-dadtak, a pusztá falak . . .”²³

A végvárakban azonban nemcsak ez a részben vagy egészében királyi zsold-ban álló katonaság harcolt. A banderiális rendszer Mátyás utáni újjáalakítása óta a királynak, a határvidéki kormányzóknak, az egyházi és világi feudális uraknak katonákat kellett kiállítaniuk, az ún. bandériumokat. A királyi ban-dérium elvben 1000 lovasból állott, a vajdai, temesi ispáni és horvát báni ban-dériumokat a tisztség jövedelme határozta meg, az egyháziaknak birtokaik és tizedjövedelmük, a többi földesuraknak jobbágyaik száma után kellett csapa-taikat kiállítaniuk.²⁴ A királyi bandérium egy része, az udvari huszárság, a végvárakban állomásozott, külön kapitányok parancsnoksága alatt, így pl. 1525—1526-ban Jajcán, illetve Temesvárott és Karánsebesen.²⁵ A bandériumok

20 I. m. 188—189. o.-án *Szakály* utal ugyan arra, hogy ebből a zsoldból nem lehetett megélni, ezért a naszádosok 1504-ben fizetett 3 Ft-ját nem évi, hanem havi zsoldnak tartja. I. m. 78—79. o. Ez azonban az 1511-es költségvetés világos szavai alapján lehetetlen. A naszádosok katonai szol-gálatot is ellátó kereskedők, iparosok és földművesek voltak.

21 A horvát urak ugyanis ebben az időben a velenceiektől és az osztrákoktól is zsoldot húz-tak, (vö.: *Tóth Z.*: i. m. 158. o.) továbbá nyilván maguk is fizették katonáikat, így ezt az erőt lé-nyegében állandó katonaságnak tarthatjuk. A grófokkal még Mátyás állapotot meg, hogy ezek „cum certo numero equitum unicuique scilicet iuxta suam facultatem designato parati semper esse, atque cum opus et necessitas postularet, sine cunctatione cum gentibus sibi designatis omni tempore ad requisitionem Bani nostri pro illius Regni opportuna defensione adesse debeant”. Erre nekik lovanként évi 8 Ft-ot ad. (Ez ment a Jagelló-korban fel 10 Ft-ra.) *Martinus Georgius Kovachich*: *Formulae solennes styli*. Pesthini, 1789. 509—510. o.

22 *Balogh István*: *Velencei diplomaták Magyarországról (1500—1526)*. (Forrástanulmány) Szeged, 1929. XXXIV. o. Jajcát akarják 400 gyalogossal és 200 lovassal megerősíteni, „licet li cavalli li pocho pol far per esser terra picola”.

23 *Fraknói Vilmos*: Werbőczy István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde. 1513—1526. MTT. 1877. 142. o. — Megjegyezzük, hogy a magyar végvári katonák ugyanígy pusztították ki a török végek környékét a század elején. *Milan Vasić*: *Der Einfluss der Türkenkriege auf die Wirtschaft des osmanischen Grenzgebiets in Serbien und Boñnen (1480—1536)*. In: *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, hsgg. von *Othmar Pickl*. (a továbbiakban — *Pickl*) *Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. I. k. Graz, 1971. 308—311. o.

24 A legrészletesebb az 1498: 15—22. tc. *Corpus Juris Hungarici*. 1000—1526. évi törvénycikkek, *Kolosvári—Ovári-féle kiadás*, Budapest, 1899. 602—608. o. Nézetünk szerint a telekkatonaság és az úgynevezett banderiális haderő ez időben azonos, a telekkatonák ekkor zsoldosok voltak, akik között természetesen lehettek jobbágyok is. Erre más alkalommal térek ki.

25 L. erre az 1925—26-os számadáskönyveket. *Fraknói Vilmos*: II. Lajos király számadási köny-ve. 1525. január 12—július 16. MTT. 1877. 66. o. (Karánsebes), 132. o. (Jajca), 87. o. (Temesvár). 1526:DI. 24405. Vö.: még *Tóth Z.*: i. m. 183—184. o.

közül a leggyakrabban az egyháziakét vették igénybe, 1519-ben pl. az esztergomi érsek nehéz lovasai és huszárai uruk zsoldján Szlavóniában tartózkodtak.²⁶ Rajtuk kívül főként a végek közelében levő urak és megyék bandériumait vették egyes katonai vállalkozásokra igénybe.²⁷ Az persze közismert, hogy a bandériumokat sohasem állították ki teljes létszámban.²⁸

A banderiális erők zöme lovasokból állott. Az 1518. évi tolnai országgyűlés gyalogosok kiállítását csak 7 felvidéki megyétől követelte meg,²⁹ pedig épp valamelyik ez évi országgyűlésen a valószínűleg Werbőczy által készített támadó hadjárat tervben nagy szerepet kapott a gyalogság is. Ez a terv, banderiális hadkötelezettség alapján, 10 000 emberrel számolt: 4000 fele részben hosszú lándzsás, fele részben puskás gyalogos, valamint 6000 lovas, fele-fele arányban nehéz és könnyű. A tervezet részletesen elemzi azt is, hogy melyik főúr milyen létszámot állítson ki. Pl. az esztergomi érsek, akinek banderiális kötelezettsége 800 lovas volt, adjon 500 gyalogost, 300 huszárt és 200 nehéz lovast. A tervezet csak néhány megye bandériumával számolt, az urak egy részétől és a káptalanoktól pénzt várt el. A feljegyzés sajnos hiányosan maradt fenn, így 10 000 helyett összesen 8950 embert kapunk, akik közül 2175 nehéz lovas, 2825 huszár, 400 olyan lovas, akiről nem tudjuk, hogy könnyű-e vagy nehéz, 1600 puskás, 50 íjász és 1900 egyéb gyalogos.³⁰ Werbőczy nem volt katona: a 10 000 fővel megindítandó támadó hadjárat — még ha a török másutt is van elfoglalva — irreális terv, nincs is nyoma, hogy elfogadták volna. A gyalogság szükségességének felismerése teszi a tervezetet mégis jelentőssé. Nézetünk szerint az országgyűlésen résztvevő azon köznemesi vezetőktől kaphatta a Tripartitum szerzője e ezt az ötletet, akik a végvári harcok során lassan rájöttek a korábbi lovasság-centrikus struktúra hibáira.³¹

26 Az 1525-ös jajcai expedícióra mozgósították pl. a győri és a zágrábi püspökök, a pannonhalmi és a somogyvári apátok, a csázmái, fehérvári és veszprémi káptalanok, Bánffy János, Báthori György, Ernusztt János, Kanizsai László, Móré László, Szécsi Tamás, Szentgyörgyi Farkas és Ferenc grófok, valamint Esztergom, Fejér, Győr, Moson, Pozsony, Somogy, Sopron, Vas és Zala megyék bandériumait. *Fraknoi V. : II. Lajos . . . i. m. 120–121., 133., 137., 149. o.* Egy, a köznemesi politikusok részéről készített tervezet Horvátország védelméről (idézte fenn, 18. j.) ezt írja: „item, quod omnes domini magnates banderiatii et alii domini in toto regno Sclauonie bona habentes et etiam regnicole, prout tenentur, gentes eorum semper paratas habeant, ut tempore necessitatis, quum banus superinde eosdem requisitos habuerit, statim penes ipsum insurgere teneantur, sub pene etc.”

27 *Thallóczy—Horváth: i. m. 282. o.; Tóth Z. : i. m. 163., 182. o.*

28 Vö. pl. *Mátyusz Elemér: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája. Mátyás király emlékkönyv. Szerkesztette Lukitch Imre. I. k. Budapest, é. n. 388. o.* Jellemző erre, hogy az előző jegyzetben idézett jajcai vállalkozásra a mozgósítási parancsot a legtöbb úr és megye esetében meg kellett ismételni.

29 1518 (Tolna): 1–6. tc. (A felvidéki megyékre: 6. tc.) *Josephus Nicolaus Kovachich: Sylloge decretorum comitialium. I. k. Pesthini, 1818. (a továbbiakban — Kovachich: Sylloge) 231–235. o.*

30 *Litt. or. 219. sz.*

31 Az 1518-as bécsi országgyűlésen a köznemesség által a királyi tanácsba választott 16 ülnök (**Szabó Dezsdő: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Budapest, 1909, 243–244. o.**) közel fele szolgált hosszabb, vagy rövidebb ideig végvárakban. A leghosszabb szolgálat Kutasi Lukács esetében mutatható ki. Az 1490-es években Várad Páter kalocsai érsek szolgálatában Barics végvárának parancsnoka volt, de már előtte is szolgált Geréb Péter, Mátyás király unokatestvéré alatt (*Carolus Wagner: Petri de Warda . . . epistolae. Posonii et Cassovia, 1776. 15–17. o.*). 1504-ben magasabb beosztásban Nándorfehérvárot találjuk (*Iványi Béla: Horváth Pál nándorfehérvári vicebái jelentése 1504. MGTsz. 1905., 339. o.*) 1505-ben nándorfehérvári gyalogosok ismerik el, hogy a néhai Móré György bántól járó zsoldjukat Kutasi Lukács úr fizette ki nekik. (A Tomaj nemzetségbeli Iosonczl Bánffy-család története. Oklevéltár. II. k. Budapest, 1928. 414. o.) 1518 tavaszán temesi alispán, és egyben az Alsó részec vicefőkapitánya, (*Szabó D. : i. m. 127–128. o.*) az országos politikában lefoglalt főkapitány, Báthori István helyett a végek védelmének gondja a régi végvári vitéz Kutasira maradt. A szendrői szandzsákbéget egyik betörése alkalmával a temesi mezőn Báthori Kutasi és alispántársa tanácsát követve verte meg („Az Lándorfehérjűrv elvesztésének oka e vót és így esött.” *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. Közli Szalay László. (Magyar Történelmi Emlékek II/3. k.) Pest, 1857. (a továbbiakban — Verancsics) 133–134. o.* De ez a hivatásos katona országgyűlések idején időt tudott szakítani arra, hogy Csanád megye követeként részt vegyen a tanácskozásokon, (így a századfordulón: *Litt. orig. 246. sz., vagy 1505-ben: Martinus Georgius Kovachich: Supplementum ad vestigia comitorum. II. k. Budae, 1800, 336. o.*), ezért is választhatták ülnöknek. Az 1518-as országgyűlések idején vicefőkapitány volt és a gyalogság jelentőségét nyilván jól ismerte nándorfehérvári szolgálata idejéből.

Mégsincs nyom arra, hogy 1521-ig a végvári struktúrán változtattak volna, igaz, nem is volt rá pénz. Nándorfehérvár eleste azonban új helyzetet hozott. A törökök betörték a Szerémségbe, ott számos, többnyire földesúri kézben levő várat elfoglaltak: Szávaszentdemetert, Kölpényt, Berekszót, Baricsot, Kamoncot, Redneket; Szalánkemént le is rombolták.³² Mégis a legtöbb várból visszavonultak a törökök, csak Nándorfehérvárt és Szabácsot tartották meg. 1522. januárjában már újra Kölpényben tartózkodott — amely a névleges szerb fejedelem, a despota székhelye volt — Beriszló István despota.³³ Ezek a várak eddig sem voltak különösen erősek, az 1521-es ostrom következtében pedig nyilván annyira megrongálódtak, hogy komoly védelemre alkalmatlanná váltak.

A külső magyar védelmi vonal tehát 1521-ben majdnem megsemmisült, csak két vége, Szörény, illetve Jajca és Klissza maradt meg. Mindez szükségessé tette az eddigi végvári struktúra átalakítását. A köznemesség az 1521-es novemberi országgyűlésen nem csak új típusú adót szavazott meg, amelyet a rendek által választott ún. országos kincstartók kezeltek,³⁴ hanem a banderiális rendszer átalakítására is gondolt. Csak az eddig is leggyakrabban igénybe vett ún. tiszti (a vajda, stb. által tisztsége fejében tartott) és főpapi bandériumokat tartották meg, a nemesség katonáskodási, valamint a világi nagybirtokokosok bandériumállítási kötelezettségét eltörölték. Amennyiben ez utóbbiak mégis kiállították volna csapataikat, akkor központi zsoldban kellett volna részesülniök. Végül egy vagy két országos főkapitány kinevezését javasolták.³⁵ Ez a rendelkezés nem csak azt mutatja, hogy a nemesség igyekezett kivonni magát a katonai szolgálat alól, hanem azt is, hogy a zsoldos hadsereg létesítésének szükségességét is felismerte. Tulajdonképpen visszatértek a Mátyás-kori elvekhez. Főkapitányok Báthori nádor és Szapolyai vajda lettek.³⁶ Mindkettő, korlátozott területi hatáskörrel, eddig is főkapitány volt, pl. a nádor töltötte be az Alsó részek főkapitányságát; most azonban hatáskörük kiterjedt az egész országra. A következő évi augusztus 10-i országgyűlés a főkapitányokat a királyi felség és az ország kapitányainak nevezte, elrendelte, hogy az ország pénzéért fogadott zsoldosokat vigyék le a végekre, egyben utasította a királyi kincstartót, hogy fogadjon gyalogosokat a végvárak védelmére és 1000 naszádot, akiket szintén küldjön le. Rendelkezés született a főpapi bandériumok leküldéséről is.³⁷ A gyalogság jelentősége megint megmutatkozott.

A korábban fegyverben tartott 1100 naszádos támaszpontjai, Nándorfehérvár és Szabács, török kézre kerültek, Szalánkemén pedig elpusztult. Nem tudjuk, mennyien veszték el a harcban vagy a török szerémségi pusztítása idején, hiszen zömük ott, a várak közelében fekvő falvakban élt. Egy részükről azt is tudjuk, hogy török szolgálatba állt.³⁸ Kétségtelen, hogy kikötő híján a megma-

32 *Kemálpasazáde*: Mohács-náme. Török történetírók, ford. és jegyzetekkel kísérte Thüry József. I. k. Budapest, 1893. (Törökmagyarkori történelmi emlékek. 2. oszt. I. rök.) 214. o. (a továbbiakban — *Thüry*) I. Szulejmán Naplói: *Thüry*: i. m. 287., 290., 306. o.; *Ferdi*: A törvényhozó Szulejmán szultán története: *Thüry*: i. m. II. k. Budapest, 1896. 54. o.; *Deszetázáde Musztafa*: Az országok osztályai és az utak felsorolása: *Thüry*: i. m. II. k. 142–143. o.; *Meszics M.*: A horvátok Beriszló bán után a mohácsi vészig. In: *Margalits*: Horvát rep. II. k. 333. o. — Nándorfehérvár és Zimony ostromára I. *Jovanka Kalić—Mijušković*: Beograd u srednjem veku. Beograd, 1967, 239–268. o.; *Marosi Endre*: Török várostromok Magyarországon II. Szulejmán korában. HK. 1975, 430–434. o.

33 *Thallóczy Lajos—Aldásy Antal*: A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Budapest, 1907. (Magyar Történelmi emlékek I/33. k.) 357. o.; *Ivics Alexa*: A szerbek története Magyarországon Brankovics János despota halálától a mohácsi vészig, 1502–1526. In: *Margalits Ede*: Szerb történelmi repertórium. Budapest, 1918. (a továbbiakban — *Margalits*: Szerb rep.) 689. o.

34 *Bónis Gy.*: Ständisches Finanzwesen i. m. 93–102. o.

35 1521: 34–37. tc.; *Kovachich*: Sylloge I. k. 307–309. o.

36 *Szabó*: i. m. 50–51. o.

37 *Holub József*: Az 1522-iki országgyűlés és törvénycikkei. Századok, 1918. 503. o.

38 *Theiner, Augustinus*: Vetera monumenta historica Hungariae sacrae illustrantia. II. k. Roma, 1862. 750. o. Az adatra lektorom, Szakály Ferenc volt szíves felhívni a figyelmemet.

radt naszádosok sem katonáskodhattak. Valószínűleg elpusztult az elfoglalt végvárakban időnként szolgálatot teljesítő huszárok falvainak nagy része is. A despotától sem lehetett Kölpény ideiglenes török kézre kerülése után 600 huszárt elvárni. Azaz: Nándorfehérvár és Szabács eleste nem csak a külső magyar védelmi övezet legfontosabb várait juttatta török kézre és nem csak a gyalogság növelésének szükségességét írta elő, hanem a korábbi védelmi struktúra másik lényeges elemét, a csak egy-két havi zsoldért és adómentességért időlegesen szolgáló katonákat is kiiktatta a magyar honvédelem szervezetéből. Most tehát rendszeresen szolgáló zsoldosokra lett szükség.

Ha pontatlanul is, a főkapitányok és az országos kincstartók megpróbálták eleget tenni az új helyzet igényelte követelményeknek. A hiányosan fennmaradt kincstartói számadások és egyéb iratok alapján nagyjából meg tudjuk határozni az 1522 nyarán felfogadott magyar haderő létszámát.³⁹ A zsold összege azonos az 1511-es költségvetésben szereplővel. A gyalogosok havi 2 forintot kaptak, a könnyű lovasok ugyanannyit „stipendium” vagy „mensualis” (hópénz), valamint évi 10 forintot (azaz havi 0,83 forintot) „sallárium” címen. (Ez utóbbi a korábbi sójárandóságnak felel meg.) Egy adat alapján (Selypi Gergely 6 nehéz lovasa) arra lehet következtetni, hogy a nehéz lovasok stipendiuma havi 3 forint volt, amíg salláriumuk a huszárokéval egyezett.⁴⁰ Amilyen feltűnő a gyalogság számának növekedése, éppoly szembeötlő a nehéz lovasság szinte teljes eltűnése.⁴¹ A két főkapitány 1500–1500 könnyű lovasra kapott zsoldot 1522. február 14-étől. Mivel a kincstárban nem volt pénz, február 24-én Ráskai Gáspár és Werbőczy István, mint országos kincstartók, kölcsönvettek a királytól 3760 forint értékű, 407 márká súlyú aranytárgyat, hogy abból fizessék a két főkapitány összesen 3000 lovasát, míg az adó befolyik.⁴² Számadásokból tudjuk, hogy a nádor a maga 1500 (pontosan 1554) könnyű lovasából 1250-et Temesvárott és 304-et Futakon helyezett el. Futakon ezen kívül még 211 lovaszt fizettek.⁴³ A nádor az országos kincstartók zsoldján 500 gyalogost fogadott Szőrénybe és 200-at Titelbe.

Ezekén felül is fogadtak katonákat. Podmaniczky Mihály Nyitra és Trencsén megyékben 1000 gyalogost toborzott, Ártándi Pál 50 könnyű lovaszt és 400 gyalogost fogadott fel, Kosztka Péter pedig 400 gyalogost. Mások is toboroztak katonákat: hat—száz lovaszt. Ilyenformán 1522-ben az országos kincstartók által fizetett katonaság létszáma 3757 lovas és 2500 gyalogos volt, összesen 6257 fő; a lovasok és gyalogosok aránya 6:4. Nagy részük nyilván a végvárakba került. Hozzá kell tennünk, hogy számadásaink töredékesek, nem tükrözik az egész magyar haderőre vonatkozó adatokat, így hiányzik a teljes horvát—bosnyák végvidék. Az Alsó részek megmaradt váraiban a haderő létszáma nőtt. Emlékezzünk vissza, az 1510-es években Erdélyben és az Alsó részeken 3890 lovas, 400 gyalogos és 1100 naszádos, azaz 5390 fő állt fegyverben. Most majdnem 1000 emberrel többet fogadtak fel, pedig a naszádosokat még nem szervezték

39 A fennmaradt számadások közül szóba jön a D1. 26272 és 26273, valamint a Litt. orig. 29. sz. Ezek adatait összesítjük. Az adatokat Temesvár és Futak esetében részletezi: Litt. orig. 267. sz. Végösszegében Futaknál 200 fővel többet ad meg (504), mint D1. 26272. (304). Külön az alábbiakban általában nem fogjuk idézni őket. Az 1522. évi állapotokra nagyon érdekes a Csehországba induló király március 24-i levele a nádor-helytartóhoz, amelyben jóváhagyja a végvidéki parancsnokok közti személyi változtatásokat, és azt, hogy Titelbe 200 gyalogost küldött. *Georgius Pray*: i. m. I. 150. o.

40 Bizonyos rokonság mutatható ki a Mohács utáni zsoldrendszerrel. Vö. *Varga J. János*: *Servitorok katonai szolgálata a XVI—XVII. századi dunántúli nagybirtokon*. Kandidátusi értekezés, kézirat. Ez úton köszönöm a szerzőnek, hogy szíves volt kéziratát megmutatni.

41 Csak a Selypi által felfogadott 6, és a Kanizsai országos kincstartó által tartott 18 lovas volt nehéz fegyverzetű. Litt. orig. 29. sz.; D1. 26273.

42 D1. 47441.

43 Litt. orig. 267. sz.

újjá. Átalakult a haderő struktúrája is. Valamivel nagyobb lett a gyalogság aránya még a korábbi horvátországi arányoknál is. A gyalogság növelésének szükségessége az országos kincstartók előtt teljesen világos volt: 1522. február 14-én „az ország és végvárai védelmére gyalogosok fogadására” vettek fel kölcsönt.⁴⁴ A töredékes számadások kiadási összege is magas. Werbóczy számadásában 44 586,50 Ft,⁴⁵ Ráskaiében 35 086,29 Ft,⁴⁶ a leghiányosabb Kanizsai-félében 2107,50 Ft⁴⁷ kiadást találunk. Összesen 81 780 Ft 29 dénár kiadással számolhatunk, pedig Kanizsai számadása csak nem egész 2 hónapi időre terjed ki és hiányzik a negyedik kincstartó számadása is.

Az így feltüntetett kiadások a legtöbb esetben negyedévi, olykor félévi időre terjedtek ki, hiszen a két főkapitány 3000 lovasának negyedévi stipendiuma és salláriumuma együtt 25 500 Ft volt, tehát egy évre 102 000 Ft lett volna. Ilyen arányban a zsoldosokat nem lehetett volna fizetni, mert nem állt ennyi pénz a rendelkezésre. S valóban, általában csak részidőre szerződött zsoldosokkal találkozunk. Podmaniczky 1000 gyalogosa nem egészen másfél havi zsoldot kapott, Kosztka 400 gyalogosa két és fél havi zsoldban részesült.⁴⁸ A temesvári 1250 lovas február 14-től szeptember 24-ig szolgált úgy, hogy 710 lovas kezdte a szolgálatot, de az utolsó 6 napon már csak 10 embert fizettek. 710 lovas szolgált hét hónapig, 396 öt hónapig, 52 négy hónapig, 42 három hónapig, 50 két hónapig. A futaki 515 lovas egy része valamivel korábban, január 6-án kezdte szolgálatát, amely szeptember 17-én szűnt meg. Nyolc és fél hónapig 200, hét hónapig 211, öt hónapig 104 lovas szolgált. Ez azt jelenti, hogy Temesvárott csak 47 napig, július 13-tól augusztus 28-ig állott fegyverben 1250 lovas. Futakon a helyzet valamivel jobb volt, április 13-tól szeptember 25-ig, azaz öt hónapon keresztül együtt volt mind az 515 lovas. A fennmaradt számadások nem tükrözik a teljes végvári őrség fizetését — gondoljunk a hiányzó horvátországiakra. Az említett 710 temesvári lovasról is megmondja feljegyzésünk, hogy ezek a nádor régi familiárisai, akiket most az ország zsoldjára vettek fel. Azaz addig a temesi ispán-nádor nyilván saját fizetéséből, illetve hivatali jövedelméből, tiszti bandériumaként tartotta őket. (A törvények szerint csak 400 főre volt kötelezve.) Bizonyára a vár állandó őrségéhez tartoztak és feltehetjük, hogy szeptember 11-e után, amikor lejárt az országos kincstartókkal kötött szerződésük, más összegből fizetve egy ideig még tovább szolgáltak.⁴⁹

Annyi azonban a hiányos adatokból is látszik, hogy ismerve az ország jövedelmének helyzetét,⁵⁰ az 1522. év nyarán Erdélyben és az Alsó részeken katonáskodó zsoldosok tekintélyes része, eltérően a horvát—bosnyák végektől, nem részesülhetett egész évi zsoldban, hanem csak rövidebb ideig szolgált. Igaz, nyilvánvaló, hogy elsősorban nyáron és kora ősszel volt nagyobb erőkre szükség. Tekintve azonban, hogy Futak, Titel és Pétervárad 1521 után első vonalbeli végvárrá alakult, ezek erősítése nagy anyagi terheket rótt a kincstárra, tehát megnőtt a dologi kiadások aránya is. Azt pedig nem fedezte az országos kincstartók által kezelt adó! Valóban, a következő év tavaszán szinte teljesen üre-

44 D1. 39819.

45 Litt. orig. 29. sz.

46 D1. 26272. Saját összesítése szerint 34 622,24 Ft.

47 D1. 26273.

48 Litt. orig. 29. sz.

49 Litt. orig. 267. sz.

50 *Hermann Zsuzsánna*: Allamháztartásunk és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. (Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához.) Századok, 1973. 301–334. o.

sen, őrizet nélkül álltak a végvárak.⁵¹ Kétségtelen, hogy a nádor igyekezett eleget tenni feladatának, még 1522. november elején is Futakon van és innen ír Kállai Vitéz János szörényi bánnak.⁵² A nádor ott tartózkodására szükség is volt, mert Báli bég, az új belgrádi parancsnok, többször betört az országba⁵³ és Péterváradon lengyel zsoldosok lázadtak fel, parancsnokukat Futakon végezték ki. Olyan hírek is voltak, hogy Péterváradot át akarták volna játszani a törököknek.⁵⁴

Míndezek után felmerül a kérdés, hogy a gyalogosok számának növelését nem számítva, valóban megváltozott-e 1521 után a védelmi struktúra az Alsó részen. Hiszen zömében most is csak rövid időre szóló zsoldra fogadott katonák tartózkodtak a végeken, mint korábban. Csakhogy a régebbi katonaság milícia-jellegű volt, a végvárak környékén lakott és gazdálkodott, zsoldja fejében viszont szükség esetén bármikor mozgósítható volt. Elvileg a várakban állomásozó és 1 évre, vagy azt megközelítő időre zsoldban részesülő katonaság többet ért a korábbi félparaszti huszárságnál, viszont ezt a megterhelést a kincstár nem bírta hordozni. Az is valószínű, hogy az 1522-ben a végekre került zsoldosok nagy része nem volt még gyakorlott katona, most kezdte a katonai hivatást tanulni. Mert honnan is lett volna katonai gyakorlata annak az 1000 gyalogosnak, akiket Podmaniczky Nyitra és Trencsén megyékben toborzott? És ha azt olvassuk, hogy Temesvárott 1522. július 13-tól 2 hónapra felfogadták 50 lovasal Forgách Ferencet,⁵⁵ hasonlóra gondolhatunk. Forgách is felvidéki nemes volt, rövid időre szóló szolgálatvállalása arra utal, hogy nem hivatásos végbeli huszárokat, hanem talán birtokai vidékén toborzott katonákat vitt magával. Végeredményben megváltozott a struktúra, megnőtt a gyalogság aránya, eltűnt a katonai szolgálatot végző paraszti réteg, helyüket zsoldosok foglalták el, de sem pénz, s a jelek szerint fegyverhez szokott zsoldosanyag sem állott olyan mértékben rendelkezésre, hogy ennek a struktúrának megfelelően tudjanak eljárni.

A magyar kormányzat katonapolitikai tervei 1522—1523-ban

Az nyilvánvalónak látszott, hogy a magyar királyság magában sem anyagiilag, sem katonailag nem tudja fedezni egy erősebb török támadással szemben az amúgy is meggyengült déli végvár vonal fenntartását. Nándorfehérvár eleste bebizonyította, hogy a legpresszimistább véleményeknek volt igaza, hiszen még

51 Vö. Bornemissa János levelét Andrea dal Burgo császári követhoz, 1523. március 2.: „quibus avariciis, superbiis et favoribus maliciosis regnum relinquerunt cum vili presidio”. Ugyanó ugyanannak, március 3.: „consideretis ex omnibus confinibus Thurcorum, quid iam operabuntur, singulis diebus desolabunt totam Boznam, Dalmaciam, Croaciam, Sclavoniam et partes Hungarie, quocumque penetrare poterunt, qui adhuc ex nostris, videlicet aulicis regie maiestatis in illis partibus sunt, pro defensione illius terre nulle sunt”. Azaz csak a királyi bandérium, az aulikusok állomásoznak a végeken, ami ugyan túlzás, de megközelíthette az igazságot. Bornemissa levelei mellékletek Burgónak Ferdinánd főherceghez küldött 1523. március 14-i jelentéséhez. Haus- Hof- und Staatsarchiv, (a továbbiakban — HHStA.) Bécs, Grosse Correspondenz 25. a. (A következőkben Burgo jelentéseinek idézésénél nem adom meg külön a követ nevét, és a jelentés címzettét, hanem csak az őrzőhelyet és a napi dátumot. A Ferdinánd főherceghez küldött jelentések: Gr. Corr. 25., a főherceg miniszteréhez, Salamancához küldött jelentések: Gr. Corr. 25 b.) Gr. Corr. 25 a. 1523. V. 5.: „paucissime gentes Vngare sunt ad tutandum confinia.”

52 *Pesty Frigyes*: A szörényi bánság és Szörény vármegye története. III. k. Budapest, 1878. 172—173. o.

53 *Ludovici Tuberonis Commentariorum de rebus suo tempore... libri XI.* In: *Schwandtner*: *Scriptores rerum Hungaricarum*. II. k. h. n. (Bécs), 1746. 379, 381. o.; *Bánlaky J.*: i. m. XII. k. 151. o. (Ekkor esett el Orsova, a horvát—bosnyák végeken pedig Scardona és Osztrovica.)

54 „Memoria rerum quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultimi Ladislai filius”. *Veneticus*: i. m. II. k. 18. o. Vö. Bornemissa idézett 1523. március 2-i levelét (l. fenn. 51. j.): „timendum est inprimis de Petro Waradini et de Titulio. Audietis a Maylath, quomodo prodero vouerunt castrum Pether Waradya...” A Péterváradon elkövetett tettei miatt kivégzett lengyel zsoldoskapitány haláláért II. Lajos mentegette magát nagybátyja, Zsigmond lengyel király előtt, bár megjegyezte, hogy nem ok nélkül történt az ügy. *Acta Tomiciana* VI. k. 248. o.

55 Litt. orig. 267. sz.

a legerősebb végvárat sem tudták megvédeni. A kormányzat, ha következetlenül és nem egyszer ügyetlenül is, egy eléggé világosan kivehető koncepciót követett, amelynek spiritus rectorát Szalkai László kancellárban és talán Mária királynéban kereshetjük.⁵⁶ Ennek a koncepciónak a lényege a következő. Sürögősen — a török veszélyre is hivatkozva — meg kell szilárdítani a királyi hatalmat, el kell távolítani a kormányzathoz a leghatalmasabb, az uralkodóval dacoló bárókat, vissza kell szerezni az elidegenített koronajavakat, megfelelő anyagi és katonai segítséget kell szerezni a király többi tartományából, ezzel egyidejűleg diplomáciai úton a német birodalomtól katonákat kapni, és végül, lengyel—osztrák szövetségben, támadó hadjáratot kell indítani a török ellen. Az nehezen képzelhető el, hogy a török teljes megsemmisítésére gondoltak volna, valószínűleg csak korlátozott cél, Nándorfehérvár és a többi végyár visszaszerzése lebegett a szemük előtt.⁵⁷ Bár ezeket az elképzeléseket külpolitikái⁵⁸ és egyéb okok sem engedték megvalósulni, a terv egyes részleteinek végrehajtását az 1523-as török támadás hírei akadályozták meg.

A király először Csehországban akart rendet teremteni, sikerült is leváltania a nagyurakból álló cseh kormányt és visszaszereznie az elidegenített koronajavakat. Mindez Magyarországon is nagy visszhangot váltott ki.⁵⁹ A cseh⁶⁰ és a morva⁶¹ országgyűlések, az eddigi irodalomtól eltérően,⁶² komoly anyagi és katonai segítséget szavaztak meg a török ellen. Ez volt a célja a magyar országgyűlésnek is. Az elidegenített koronajavak visszaadását már az 1518-as bácsi országgyűlés elrendelte és ezt részlegesen végre is hajtották, de pl. Szapolyai vajda kezében továbbra is maradtak még ilyen birtokok. A kormány leváltására itt is készültek. Andrea dal Burgo császári követ már március közepén jelzi Prágából, hogy előre lát a magyar országgyűlésen „... sok változást és új rendelkezést és hiszem, hogy a nádort leteszik”.⁶³ A vajda maga is tartott leváltásától, ezért a király elé utazott és le is mondott, igaz, nem a vajdaságról, hanem a felelősséggel járó országos főkapitányságról. A király ezt nem fogadta el, de az ügy megtárgyalását az országgyűlésre halasztotta.⁶⁴ A május elején megnyílt budai országgyűlés alatt a királyi tanácsban az uralkodó megfenyeget-

⁵⁶ Az alábbiakban a Mohácsi Emlékkönyv számára írott „A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt” c. tanulmányom gondolatmenetét követem. Részletes forrásadatokat ott vannak, itt csak a legszükségesebbeket idézem.

⁵⁷ Ez a szűkebb terv világlik ki a magyar királyi tanács 1523. július eleji határozatából, amelyben elvetik a törökkel kötendő béke gondolatát, de nem tartják lehetségesnek az ez évi komolyabb magyar támadást sem. Ezt a támadást is korlátozott célúnak tartották: „de offendenda autem hec estate hoste in iis, que tenet, et particulariter de oppugnanda Nandoralba pariter nulum esse spem, stantibus rebus Vngaricis et externis in terminis satis notis...” Gr. Corr. 25. a. 1523. VII. 3. L. még alább, 82. j. is. Utal erre a korlátozott tervre különben a II. Lajos által a német birodalmi gyűlésre küldött követeinek adott 1522. szeptember 29-i utasítás is. *Iványi Béla: Adalékok a nemzetközi jog történetéhez a Jagelló-korban.* Budapest, 1906. 79. o.

⁵⁸ Vö. a külpolitikai helyzetre: *Szekely György: A török hódítók elleni védelem ügye a Dózsa-parasztháborútól Mohácsig.* Századok, 1952. 137—140. o.

⁵⁹ Gr. Corr. 25. b. 1523. III. 6.; uo. 25. a. 1523. III. 7., III. 14.: Bornemissza leveleit l. fenn, 50. j.; Szalkai kancellár Zsigmond lengyel királyhoz: „Deus deposit potentes regulos de sede... oppressit eos, qui regem opprimebant”. Acta Tomiciana, VI. k. 249. o. II. Lajos utasításai lengyelországi követeihez: uo. 238—248, 278—284. o.

⁶⁰ Megszavazott minden 1000 Ft jövedelem után 2 Ft-ot, azaz két ezrelékes jövedelemadót, valamint elrendelték a korábbi török elleni és a király csehországi tartózkodása költségeire kivetett adók hátralékainak behajtását azzal, hogy ezekből a király annyi katonát fogadjon, amennyit tud. Becslések szerint ez az adó néhány ezer zsoldos félévi zsoldjára lett volna elegendő. Magyarország török megtámadása esetén az egész országot kötelezték a magyarok melletti felkelésre. Gr. Corr. 25. a. 1523. III. 7.

⁶¹ 30 000 dukát adót ajánlottak meg, ezen felül hat hónapra több ezer gyalogos fizetését, Török támadás esetén ők is fejenkénti felkelést ígérték Gr. Corr. 25. a. 1523. IV. 12.

⁶² Vö. *Török Pál: A mohácsi vézsl diplomáciai előzményei.* (Mohácsi Emlékkönyv 1526. Szerk. *LuKínich Imre.* Budapest, 1927.) 186. o.; a csehek ígérték részletes segínyt a török ellen és ígérték, hogy fejenként mennek a törökre, ha azok II. Lajos és országai ellen támadnának”. (Kiemelés Töröktől). Török tehát ezt az utóbbit emelte ki, pedig a király és tanácsosai az előbbit tartották nagy eredménynek.

⁶³ Gr. Corr. 25. a. 1523. III. 14.

⁶⁴ Uo. 25. b. 1523. IV. 6.

te Szapolyait és követelte a zálogbirtokok visszaadását, de a vajda nem engedte.⁶⁵ Megőrizte tisztségeit és birtokait, de a nádort minden tisztétől, a nádorságtól, az országos főkapitányságtól és a temesi ispánságtól is megfosztották. Az új temesi ispán Drágffy János lett.⁶⁶ Az országgyűlés háborús célokra jelentős adót szavazott meg,⁶⁷ elrendelte, hogy a királyi, főpapi és főúri bandériumok azonnal induljanak a temesi végekre, az urak 10 telkenként állítsanak katonát és az egytelkes nemesek se legyenek felmentve a katonáskodás alól.⁶⁸

Az országgyűlés tehát nem követte teljesen a cseh és morva példát; a király szempontjából félsikerrel zárult. A vajda hatalma megmaradt. Az országgyűlés teljesen felrúgta az 1521-es katonai rendszert és visszatért a banderiális hadviseléshez. 1523 nyár elején nyilvánvalóvá vált, hogy az a katonapolitikai elképzelés, amiből Lajos kormánya az elmúlt évben kiindult és aminek végrehajtása során országaiban országgyűléseket tartott, a magyarországi diéta idejére vagy teljesen megghiúsult, vagy legalábbis a következő évre tolódott ki. Az elképzelés lényege ugyanis a német birodalmi rendek segítségadása, valamint az osztrák és lengyel támogatás lett volna. Így a magyar, cseh és morva erőkkel együtt támadó hadjáratot lehetett volna vezetni a török ellen, hiszen az 1522 őszi Rhodos ostromával volt elfoglalva.⁶⁹

A tárgyalások elhúzódásának leírása nem tanulmányunk feladata. 1522. decemberében a birodalmi rendek 6 hónapra 4000 gyalogost ajánlottak meg azaz, hogy azok 1523. május 25-én Sopronban lesznek. A támogatás feltétele a csehek segítsége lett volna, továbbá hogy Sopronban a magyarok ágyúkkal és lovasokkal csatlakozzanak. A királynak március 15-ig kellett volna a feltételek elfogadásáról a birodalmi kormányt értesítenie.⁷⁰ Lajos Brandenbúrgi Albert őrgrófot, a német lovagrend nagymesterét javasolta a sereg parancsnokának.⁷¹

A cseh országgyűlés elfogadta a tervet, de az urak leváltása miatt csak március elején fejeződtek be a tárgyalások.⁷² Márciusban írt is a király a birodalmi kormánynak, kérte, hogy a 4000-en felül még 3000 embert adjanak, de közölte, hogy a magyar országgyűlés határozatára még várni kell.⁷³ Bár a március 15-i határidő elmúlt, Lajos április közepén megsürgette a birodalmi segílyt.⁷⁴ Az országgyűlés idején Burgo császári és Herberstein osztrák követ azt akarták, hogy először a birodalom által kért feltételekről határozzanak, majd küldjenek követeket Nürnbergbe a segílyért. Közben Ferdinánd békekötést javasolt a törökökkel a magyaroknak.⁷⁵ A király május végén válaszolt a birodalom kívánásaira, mentegetvén magát a késedelemért. Számos pontban kissé módosította a feltételeket és a 4000-en felül most még 2000 embert kért.⁷⁶ Mivel a birodalomban is lassan folyt be a pénz, a magyar válasz pedig elkésztett és nem is tel-

65 Herberstein osztrák követ (az állandó császári követ mellett időnként Ausztriát külön követ is képviselte) jelentése Salamancának: Gr. Corr. 25. b. 1523. V. 5. Vö. még hibás szöveggel *Elfriede Rensing*: Sigismund von Herberstein am Hofe König Ludwigs II. von Ungarn. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Evkönyve. I. k. Budapest, 1931. 87–88. o.

66 Gr. Corr. 25 b. 1523. V. 25.; Uo. 25 a. 1523. V. 30–VI. 1. Vö. még *Szabó Dezső*. i. m. 60–66. o.; *Rensing*: i. m. 74–93. o. stb.

67 1523: 23–27. tc. *Kovachich*: Sylloge. i. m. I. k. 334–336. o.

68 1523: 13, 18–19. tc. *Kovachich*: Sylloge. i. m. I. k. 331–333. o.

69 Még mindig a legjobb és a legrészletesebb *Török P.*: i. m. 155–178. o.

70 Uo. 166–168. o.

71 A nagymester kinevezése várható ellenállásba ütközött volna Lengyelországban és Magyarországon. A király „ut armis et consilio insignem” akarta főkapitánynak kinevezni, ezért Burgón keresztül titokban kérte Ferdinándot, hogy úgy intézze a dolgot, mintha a megbízatás a birodalom kívánása lenne. Gr. Corr. 25 a. 1523. III. 18.; uo. 25 b. 1523. III. 18. Az ügyre ld. még *Germot Heiss*: *Politik und Ratgeber der Königin Maria von Ungarn in den Jahren 1521–1531*. MIOG. 1974. 122. o.

72 Gr. Corr. 25 a. 1523. III. 14.

73 Uo. 1523. III. 22.

74 Uo. 1523. IV. 16.

75 Uo. 1523. V. 10. és V. 12. L. alább, 80. j.

76 Uo. 1523. V. 30–VI. 1.

jesítette az összes feltételeket, ezért a magyar követek, minden tiltakozásuk ellenére, júliusban elutasító választ kaptak.⁷⁷ Így az 1523 tavaszán indítandó törökellenes hadművelési tervet nem lehetett végrehajtani és német segítség nélkül a cseh—morva katonai támogatásra sem lehetett számítani.

A lengyel király többször javasolta, hogy kössenek békét a törökökkel.⁷⁸ Ez nehéz helyzetbe hozta a császári követet, aki először intette a magyarokat, hogy csak akkor kössenek békét, ha abba a Habsburgokat is belefoglalják. Sürgős instrukciót kért.⁷⁹ A horvát—bosnyák végeken keresztül veszélyeztetett déli örökös tartományai miatt a török kérdésben érdekelt Ferdinánd is olcsóbbnak találta azonban a békét és a jelek szerint ilyen értelmű utasítással látta el bátyja követét. Burgo ezzel szemben a rendek háborúpártiságát emelte ki, bár kétkedett az ez évi háború lehetőségében.⁸⁰ A követ nem hitt abban sem, hogy a török bele fog menni a békébe, ezért szükségesnek tartotta a fegyverkezést mind Lajos, mind Ferdinánd részéről, hogy ezzel is nyomást lehessen gyakorolni az ellenségre és ha nem lesz béke, könnyebben lehessen ellenállni. Úgy vélte, ha a két ország megteszi azt, amire képes, akkor nemcsak a török nem tudja őket elfoglalni, hanem támadás esetén még kárt is fog szenvedni, igaz, hosszú ideig a két sógor egyedül nem fogja elviselni a terheket.⁸¹ Végül Lajos elnöklete alatt nyolc legbizalmasabb tanácsosa, Burgo tiltakozása ellenére, július elején elvetette a törökkel kötendő béke tervét. Többek között azzal érveltek, hogy a németek azzal a feltétellel ígérték 4000 gyalogost, hogy nem tárgyalnak a törökkel. (Néhány nap múlva azonban a birodalmi kormány felmondta ezt a szerződést!) A királyi tanács már lemondott az azévi nagy háborús tervről, de úgy vélték, 15 ezer embert még 1523-ban össze lehetne hozni, akik közül 4000 lenne az ígért német gyalogos, 1000 morva és 2000 vagy 1500 cseh, a többi magyar. Ezt a sereget a király ágyúkkal, lőszerrel és élelmiszerral látná el és hajón szállítanák le a Dunán. A hadjárat szeptember—októberben indulna és feladata a Duna-parti török erődök ostroma lenne. Ekkor ugyanis a török nem vár támadást és új csapatokat sem tud mozgósítani. A valódi cél azonban mégsem a várak ostroma lenne, hanem Szalánkemén újra felépítése, amelyet Nándorfehérvárnál erősebbé lehetne tenni. A támadás egyetlen célja tehát a török erők lekötése, mialatt Szalánkemén felépül. Nándorfehérvár valódi ostromát a következő tavaszra lehetne beütemezni.⁸² Ez a terv a német segély megérkezése esetén reális volt. Szalánkemén stratégiai helyzete a Duna és Tisza összefolyásánál, a Fruskagora keleti lábánál, szemben Titellel, valóban igen fontos volt, amit a szultán is figyelembe vett, amikor leromboltatta, vagy 1526-

77 *Török P.*: i. m. 170. o.

78 *Acta Tomicianiana VI.* k. 250—253. o.

79 *Gr. Corr.* 1523. IV. 5.; *uo.* 1523. IV. 10.

80 *Uo.* 1523. V. 12.: Ferdinánd utasítását „*declaravi regi et secreta aliquibus dominis et omnes probant sapiens consilium vestre serenitatis et pariter vident necessitatem ita agendi, sed difficultas stat, quia regnicole ab eo erunt aversi, dubitantes fore etiam hoc modo ruinam suam et potius vellent insurgere nunc viritim, si haberent, qui juvarent, contra Turchum et hunc nunc tractant, sed ego non video modum, quod possint facere hac estate*”. Hasonló tartalmú: *Uo.* 1523. V. 5. Más alkalommal Burgo utal Ferdinánd javaslatára, amely úgy látszik, már nem követele feltétlenül a Habsburgok belefoglalását a békébe. *Uo.* 1523. V. 14.: „*credo, quod secreta rex cum paucis concluderit, quod rex Polonie tractet et concludat, si poterit, de treugis cum inclusione omnium Christianorum, ac si non, saltem cum inclusione Serenitatis vestre, Caesaree (!) Maiestatis et pontificis, vel saltem eo modo, quo mihi Serenitas vestra scripsit.*”

81 Az előbb idézett levél: „*quod interea nec rex, nec Serenitas vestra, nec alii, aliquid obmittant ad agendum nunc pro defensione presenti et pro futura defensione contra conatus, quos fecit turcus, quia si turchus (!) velet (!) prebere aures treugis, magis prebebit et inclinabit, si sentiet nos paratos, si etiam recusaret treugas, ut dubitandum est, non ita facile, ut forte sibi persuadet, opprimet Maiestates vestras, quia certum est, quod solis hic rex et Serenitas vestra cum subditis communibus, si essent parati quantum possint facere, certe non solum turchus non occuparet vestra, sed etiam vestre vires essent satis ad faciendum ei mala; non dico, quod diu possent sole due Maiestates vestre sustinere pondus*”.

82 *Gr. Corr.* 25 a. 1523. VII. 3. — Ez az 1518-as Werbőczy-féle terv módosított formája. *L. fenn.* 30. sz. j.

ban, amikor felvonulását azzal késleltette, hogy előbb felépíttette.⁸³ Mivel a német segély nem jött, ez a terv is megbukott. Zsigmond lengyel király a béke-terv meghiúsulása miatt joggal fejezte ki sajnálkozását.⁸⁴

A magyar hírszerzés és a török hadmozdulatok 1523-ban

1523. júliusában a magyar kormány módosított katonai tervei is kudarcot vallottak. Ezért a külpolitikai helyzet volt a felelős, II. Lajos tanácsát csak azért lehet hibáztatni, hogy azt rosszul mérte fel. Az 1522—1523 fordulóján a királyi hatalom erősítésére kidolgozott politikai elképzelést azonban a külpolitikai helyzet hasonló mértékben nem befolyásolta, mégis, mint láttuk, a májusi országgyűlés csak félsikerrel zárult. Ez a török hírek következménye volt.

A magyar hírszerzés ugyanis nagyon riasztó híreket hozott. Ezek ismertetése előtt néhány szót kell szólnunk a magyar hírszerzésről. Jelentőségét Perjés Géza ismerte fel és igen jól működőnek tartotta.⁸⁵ A kémeket a végvári parancsnokok fogadták fel,⁸⁶ részben a török területen élő személyek közül, részben maguk is küldöttek ki hírszerzőket, ők hallgatták meg a szökevényeket (ún. pribékek) vagy a magyarokkal együttérző, illetve magukat annak mutató török alattvalók önkéntes híreit és a hadifoglyokat. Lényegesnek ítélt hír érkezése idején kötelességük volt azt, saját értékelésükkel ellátva, azonnal a királyi udvarba továbbítani, ahol a királyi tanácsban a többi végvári parancsnoktól vagy más úton érkezett híreket egybevetették, értékelték, majd ezek alapján döntöttek. Az elmondottakat két példával illusztráljuk. 1523. június 23-án a szörényi várnagyok értesítik épp távollevő bánjukat, Kállai Vitéz Jánost, hogy annak az a kém, aki a Duna túlsó partján Monostorban lakik, értesítette őket a török közelgő támadásáról és mozgósítási előkészületeiről. Erre ők a bán egyik szolgáját, a Dobravoj nevű „pribéket vagyis kémét” küldték a törökökhöz, tudja meg, Szörény ellen irányul-e a készülődés. A bán a levelet az udvarba továbbította, ahol akkor tárgyaltak róla, amikor a háború mellett döntöttek. Úgy értékelték a jelentést, hogy noha Szörényt az elmúlt időben négyszer ostromolták, most mégsem valószínű a támadás.⁸⁷ Kállai tudta, hogy ki a kém a török területen, nevét tehát nem írták le, nehogy illetéktelen kézbe kerülve a levél, kiderüljön személye. A várnagyok ellenőrizni akarták a hírt és ezért egy „hivatásos” hírszerzőt küldtek ki. Másik eset: Krusith Péter klisszai kapitány egyik rokona török fogságba kerülve ott karriert csinált, de Krusith a királytól e célból kapott pénzből „korrumpálta”, hogy közölje a török szándékát. Eszerint a szultán Magyarország ellen fordul, és elküldte Piri és Ferhát pasákat a bosnyák várak és Horvátország elfoglalására.⁸⁸ A hírek értékelésénél a királyi tanács alapul vette a kém korábbi híreinek megbízhatóságát, a hír valószínűségét és más szempontokat is. Ilyenformán a nagyszámú információ el-

⁸³ Magyarországi pápai követek jelentései. 1524—1526. (Vatikáni magyar okirattár II/1. k.) Budapest, 1884. 390., 395., 415., 420., 428. o. Vö. még *Thúry*: i. m. I. k. (I. Szulejmán naplói) 306. o. Az 1525-ös rákosi országgyűlés is visszatért Szalánkemén megerősítésének tervéhez. Magyarországi pápai követek... i. m. 194. o.

⁸⁴ Acta Tomiciana VI. k. 316—317. o.

⁸⁵ *Perjés Géza*: A mohácsi csata (1526. augusztus 29.) HK. 1976. 436. o. Mivel az 1526. évi adatokat Perjés idézi, ezekre nem térek ki. *Nemes Imre*: Hozzászólás Perjés Géza: A mohácsi csata című tanulmányához. HK. 1977. 115—116. oldalán. Kétségbe vonja a magyar felderítés hatékonyságát. Ezzel kapcsolatban később foglalunk állást.

⁸⁶ Vö. pl. Móré György és Szokoli Albert nándorfehérvári bánok kinevezési feltételeit 1495-ben. *Johann Christian von Engel*: Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer, I. k. Halle, 1797. 128. o.

⁸⁷ A levél másolata mellékelve Burgo jelentéséhez: Gr. Corr. 25 a. 1523. VIII. 3.

⁸⁸ Melléklet Burgo jelentéséhez: Uo. 1523. IV. 16.

lenére minden az értékelésen múlt. Igaz, az anyagi nehézségek a hírszerzésre is hatottak.⁸⁹ Mégis pl. a vajda nagyon megbízható kémeket tudott tartani. A baj nem is ebben volt. A kiértékelésnél követtek el gyakran hibákat.

Az első rossz hír Rhodos eleste volt. 1522. karácsony napján, több mint fél évi ostrom után vonult be Szulejmán a johanniták székhelyére.⁹⁰ Szinte e hír beérkezésével egyidőben jutottak a Csehországban levő királyhoz olyan hírek, hogy a török Magyarország ellen készül és csapatokat küldött Pétervárad és más végvárak elfoglalására.⁹¹ A szultán ez évi Magyarország-ellenes készülődéseiről szóló jelentések ettől kezdve folyamatosan érkeztek.⁹² Voltak persze elmentéses hírek is, ezek elsősorban a vajdától származtak, akinek hírszerzői Konstantinápolyból tértek vissza. Szapolyai tudott arról, hogy a törökök Rhodosnál súlyos veszteségeket szenvedtek, ezenkívül egy vihar megsemmisítette a török flotta nagy részét, végül pestis is pusztított.⁹³ Más hírforrások is alátámasztották ezeket az értesüléseket.⁹⁴ A királyi tanácsban belül megoszlottak a vélemények; április végétől az a nézet vált uralkodóvá, hogy az említett veszteségek miatt ez évben nem várható a teljes török sereg támadása. Mások azonban tartottak ettől.⁹⁵ A moldvai vajda májusi jelentése új szempontokat hozott. Eszerint a veszteség ellenére új sereget gyűjt a török Magyarország ellen. Ez a sereg azonban gyenge, biztosan meg lehet verni, tehát a király szereljen fel gyorsan egy sereget, ehhez csatlakozzának a moldvai és a havasalföldi vajdák. A török azért siet, mert tudja, hogy a magyarok nincsenek készen és Havasalföldet akarja megszállni.⁹⁶ Június 8-án Szapolyai személyesen referálta egyik kémjének a szultáni udvarból származó híret. Ez megerősítette a török veszteségekről elterjedt hírt és azt, hogy a szultán ez évben biztosan nem támad, hanem helyette az új erőkkel kiegészítendő rendes végbeli csapatokkal akarja zaklatni Magyarországot. A vajda ezért azt javasolta, hogy mivel az időközben a török által megszállt Havasalföldről az ellenség zöme kivonult, most meg lehet kísérelni a magyarbarát vajda visszahelyezését és ideje lenne addig, amíg a törökök ebben a helyzetben vannak, megtámadni őket. Burgo így ír: „és néhányan itt szintén ezen a véleményen vannak, mások az ellenkezőt vélik”.⁹⁷ Néhány hét múlva azonban mind a moldvai vajda követe, mind a király hírszerzői, mind pedig maga Szapolyai — korábbi híreivel ellentétben — a szultán ez évi támadását jelentették. A tanácsban változatlanul nem hitt mindenki ebben.⁹⁸

A szultán személyes támadásán kívül egyéb török csapatmozdulatokról is ér-

89 Uo. 1523. V. 25.: Egy kémjelentéssel kapcsolatban elmondja a hírszerzőről: „dicunt consiliiarii regis solum esse referre vera.” Olyan híreket továbbít Burgo: „ut regi referuntur ab exploratoribus suis et ab transfugis et ab officialibus ex confinibus et aliquando sunt contraria, quia pauci sunt certi et veri exploratores”. Ennek oka az anyagi helyzet.

90 Jorga: i. m. II. k. 370–373. o.

91 Gr. Corr. 25 a. 1523. III. 22.

92 Uo. 1523. IV. 2.; IV. 6.; IV. 10.; V. 5.; V. 10.; VI. 9–11. Ezt a hírt támasztották alá a jelentések mellékletei is, így a Krusith-ügy. (L. fenn, 88. j.) A moldvai vajda is azt jelentette, hogy Ferhát pasa nagy tengerentúli sereget hozott át (Európába) és a beglerbég a Philipp melletti mezőn gyűjti seregét, hogy Magyarország ellen forduljanak. Uo. melléklet Burgo 1523. IV. 6-i jelentéséhez. Egy állítólag magyar szolgálatba visszatérni készülő szerb közölte Macedóniai Miklóssal, az Alsó részek vicefőkapitányával, hogy a szultán személyesen készül Magyarország ellen, csak az aratást várja. Magyarországon akar telelni. Egyelőre csapatokat küldött előre a végekre, ahol Báli bég is készen áll. Melléklet Burgo jelentéséhez, uo. 1523. VI. 9–11. Közben a moldvai vajdát felszólították, hogy négy héten belül élelmiszert szállítson a törököknek. Gr. Corr. 25 b. 1523. V. 25.

93 Uo. 1523. IV. 16.

94 A török rhodosi veszteségeiről adott hírt a havasalföldi vajda is. Gr. Corr. 25 a. 1523. IV. 16. Más jelentés, hogy nem jön a szultán: uo. 1523. V. 25.

95 Uo. 1523. IV. 24.; V. 25.

96 Uo. 1523. V. 5.

97 Uo. 1523. VI. 9–11.

98 Uo. 1523. VI. 24. Később is vitakoztak azon, hogy jön-e, vagy nem jön-e a szultán. A szörényi várnagyoknak a támadásról szóló jelentésével szemben (l. fenn, 87. j.) is hangoztak el kétkedő szavak. Uo. 1523. VII. 3. Vö. még uo. VII. 10.

keztek hírek és ezek általában megfeleltek a valóságnak. A havasalföldi vajda (a Szapolyai által Mehemed szandzsákbég kiverése után visszahelyezett magyarbarát Radu) már április elején jelezte, hogy ellene készül a török és segítséget kért.⁹⁹ Alig egy hét múlva közölte a szultán kívánságát: menjen személyesen hozzá, fizessen adót, mondja fel a magyar protekciót, álljon a törökök mellé, különben elzavarja.¹⁰⁰ Május elején már minden befejeződött. A bojárok elfogadták a török feltételeket, a törökök megszállták az országot, a vajda pedig kevesedmagával Magyarországra menekült.¹⁰¹ A törökök kineveztek egy új vajdát és elhagyták az országot. Május végén már nincs török a Havasalföldön.¹⁰² Ezért javasolt Szapolyai új hadjáratot Radu visszahelyezésére.¹⁰³

Részletesebben kell szólnunk az Alsó részekről. A már említett hír a Pétervárad ellen készülő törökökről igaz volt, márciusban megtámadták a várat, de vissza kellett vonulniok; Báli bég azonban a Szalánkemén melletti mezőn táborozott le.¹⁰⁴ Ugyanakkor a nádor arról értesítette a királyt, hogy 300 török hajó horgonyoz a Dunán, Piri pasa (elírás Báli bég helyett) nagy sereggel áll készen, csak még egy kapitányt vár seregével, hogy Pétervárad vagy Szőrény ellen forduljon.¹⁰⁵ Majd arról hallunk, hogy Báli 4000 lovassal Nándorfehérvár közelében vár és egyes helyeket pusztít. Néhány megye vele szemben felkelést hirdetett.¹⁰⁶ Közben egy Temesvár közelében fekvő jelentős mezőváros is török kézre került.¹⁰⁷ Tél óta tehát a török végvári őrség rendszeresen támadott, és csapaterősítések közeledéséről is érkeztek hírek. Ezenkívül Temesvár egyik tornya villámcsapás következtében összedőlt.¹⁰⁸ Öt nap múlva újabb hírek érkeztek: Báli sátrait a Száva közelében helyezte el, de ágyúit a hajókon hagyta, a horvát—bosnyák fronton pedig Klisszát és Kruppát ostromolja a török.¹⁰⁹ Május 25-én már tudják, hogy Ferhát pasa új török sereggel elérte Nist. Egyes hírek szerint ő az új belgrádi parancsnok. Állítólag 12 ezer lovassal érkezik, ami azonban lehet hogy csak 8, de talán csak 6 ezer.¹¹⁰

Mivel a Duna közelében jelentős török erők állnak sok hajóval és mivel senki sincs, hogy védje a határt, Burgo arról ír, hogy parasztok keltek fel, hogy őrizték a gázlókat.¹¹¹ A nemesi felkelés nem járt eredménnyel, így a parasztok önvédelemre kényszerültek. Néhány nap múlva már arról tudnak a királyi udvarban, hogy 30 ezer török áll Szendrónél és Nándorfehérvárnál. Ez utóbbi helyen 3 ezer lovas kelt át a Száván és Újlaki Lőrinc herceg birtokain 40 falut pusztított el. A 40 lovassal felderítésre induló újlaki várnagyot emberei nagy részével levágták.¹¹² Állítólag Valkó megye nagy része is elpusztult.¹¹³ Június

99 Gr. Corr. 25 b. 1523. IV. 6.

100 Gr. Corr. 25 a. 1523. IV. 16.: „retulisse ipsum Tyrannum dedisse responsum infrascriptum, quod si ipse vayuoda personaliter vadit ad prefatum Tyrannum et dat tributum sibi et dimittat Vngaros et eorum protectionem et assistat ipsis Turcis, tunc velit ipsum sustinere in illo vayuodatu, sed si illa non faciet, mittet ad expellendum eum. Et propterea petit, ut rex pareat auxilia sibi mittenda.”

101 Uo. 1523. V. 10.

102 Uo. 1523. V. 30—VI. 1.

103 L. fenn. 97. j.

104 L. fenn. 91. j. A visszavonulásra és Báli bég táborozására: Uo. 1523. IV. 2. A pétervárad ostromról, egyben Szeged felgyújtásáról Lengyelországba is érkeztek hírek. Piso lengyelországi magyar követ levele Burgóhoz, 1523. március 28. és 30-ról. Mell. Burgo jelentéséhez, Gr. Corr. 25 b. 1523. IV. 8.

105 Gr. Corr. 25. a. 1523. IV. 8. Az új kapitány Ferhát volt; 1. 92. j.

106 Uo. 1523. IV. 24. A felkelésre, azaz a megyei bandériumok működésére nincs adat.

107 Gr. Corr. 25. b. 1523. IV. 25. A mezőváros nevét a jelentés sajnos nem közli.

108 Gr. Corr. 25. a. 1523. V. 5.

109 Uo. 1523. V. 10.

110 Uo. 1523. V. 25.

111 Uo. 1523. V. 27.: „rustici Vngari insurgent, ut custodirent vadum, postquam non erant, qui providerent.” Mindenki menekül.

112 Uo. 1523. V. 30—VI. 1. Június 17-én Krakkóban hűsnál több falu elpusztításáról tudtak. Acta Tomiciana VI. k. 290. o.

113 Gr. Corr. 25 a. 1523. VI. 9—11. L. még a Macedóniaihoz intézett és e levél mellékletéül szolgáló írást is, fenn, 92. j. Ugyanakkor ismertette Szapolyai vajda is hírszerzője jelentését, L. 97. j.

végén azt jelentik a kémek, hogy a kb. 30 ezer török sátrakban vár Nándorfehérvár és Szabács között, őrzi a gázlókat, hogy magyar kémek ne juthassanak át. Így csak találgatni tudnak Budán: az aratást várják-e vagy a szultánt.¹¹⁴ A találgatás addig folyt, amíg török szökevények hírül hozták, Szendrőn és Nándorfehérvárott pestis dühöng és ezért várakozik az új csapatokkal érkező Ferhát pasa a várokon kívül.¹¹⁵ Hosszabb ideig nem jött hír, végül augusztus elején Tomori foglyokat küldött, akik közöttük: Pheri pasa, (Piri és Ferhát nevéből összeötvözve, az utóbbiról van szó) a császár sógora lett az új nándorfehérvári kapitány, aki azonban a pestis miatt nem foglalta el székét. Kilenc vajda van vele, sátraikat áthelyezték a Száván innenre, a hónap végén el fognak indulni, de nem tudni hová.¹¹⁶ Néhány nap múlva az érsek futára megérkezett: 15 ezer török áll a határon, parancsnokuk Ferhát „embereket és nem nyulakat jött fogni”, de nem tudni, merre megy.¹¹⁷ Ez volt az időközben visszahívott Burgo utolsó követi jelentése. Mire Tomori hírnöke Budára ért, már le is zajlott a szávaszentdemeteri csata.

Részletesen ismertettük eddig ismeretlen adatok alapján azokat a híreket, amelyeket a királyi udvar a török készülődéséről kapott. Azt hiszem, a fentiek alapján is világos, hogy egyetérthetünk Perjéssel: a magyar hírszerzés jól működött. Különösen Szapolyai hírszerzőit kell kiemelnünk, akik a szultáni udvarból is szereztek hitelesnek bizonyult híreket. Mégis, a hírszerzéssel kapcsolatban is beszélhetünk a legfelsőbb magyar hadvezetés csődjéről. Az érkező hírek kiértékelése, a császári követ jelentéseinek tanúsága szerint, nem állott megfelelő színvonalon. Bár az anyagi helyzet a hírszerzésre is kihatott, mégis tény, hogy valamennyi eseményről és török hadmozdulatról idejében értesültek Budán; a magyar királyi tanács azonban az egymással ellentétes hírek között nem tudott különbséget tenni, sőt egyöntetű álláspontot sem tudott elfogalni. Nemes Imrénének joggal tűnt fel, hogy a magyar udvar 1526-ban milyen későn vette tudomásul a török támadási irányát.¹¹⁸ Az 1523-as analógia alapján úgy vélem, hogy Mohács előtt is hasonló volt a helyzet: a magyar hadvezetés képtelen volt az álhíreket kiszűrni. Pedig erre voltak kialakult módszerek és Burgo többször idéz olyan — később hitelesnek bizonyult — híreket, amelyeket a tanács egy része elfogadni javasolt, a többiek mégsem hittek benne. Feltevésként megkockáztatom, hogy a királyi tanács politikus, sohasem katonáskodott tagjai is beleszóltak a hírek értékelésébe és így gyakran nem a katonák véleménye döntött. Mint láttuk, a katona Szapolyai nem csak jó hírszerzőket tartott, hanem egy kivétellel helyesen is értékelte a híreket és ezeknek megfelelő döntési javaslatokat tett, mégsem vették azokat figyelembe.

A török szultán érkezésének álhíre világosan hatott a májusi budai országgyűlésre, amely a király szempontjából félsikerrel zárult. Csak a nádort módították el, a vajda maradt és a királyi birtokokat sem adta vissza. Ellenséges támadás idején az országnak a hadvezetéshez leginkább értő két emberét, a nádort és a vajdát, nem lehetett egyszerre elbocsátani. Az 1522-es kísérlettel szemben visszatértek az elavult, de veszély esetén üres kincstár mellett is mozgósítható banderiális rendszerre.

114 Gr. Corr. 25. a. 1523. VI. 17.; VI. 24.

115 Uo. 1523. VII. 10.

116 Uo. 1523. VIII. 6.

117 Uo. 1523. VIII. 9.: „habemus multos hospites in confinibus hastatos et scalatos ad quindecim millia, archiepiscopus Colocensis significavit hoc mane, cursor ivit ad regem, dux belli est Perhath, venit ad capiendum homines, non lepores, quo sint ituri turci et quid acturi ignorant”.

118 L. fenn, 85. j.

A szultán esetleges támadásától függetlenül Báli állandó betörései, majd Ferhát közeledése, a török csapaterősítések érkezése is szükségessé tette a felkészülést. Lajos és udvara meg is kísérelt mindent, annál is inkább, mert a végek gyakorlatilag őrizetlenül állottak, az elmúlt évi adó elfogyott.¹¹⁹ Ezért az országgyűlés megnyitásának másnapján, május 5-én reggel, a királyi tanács úgy határozott, hogy leküldi a főpapi és főúri bandériumokat, 1500 lovast.¹²⁰ Ez azonban nem történt meg. Május 14-én újra tárgyaltak arról, hogy két nap múlva menjenek le a bandériumok. Végül a király parancsot adott, hogy vonuljanak Temesvárra és Péterváradra. A parancs teljesítésére azonban nincs adatunk. Közben az országgyűlés is tárgyalt arról, hogy a nyárra 2000 harcos kellene Erdélybe, 4000 a nándorfehérvári és 2000 a horvát végekre.¹²¹ A Ferhát pasa Nisbe érkezését jelentő hír vétele után határozatokat hoztak, hogy a kalocsai érsek „aki jó kapitány és akit szeretnek a vitézek” menjen le Péterváradra, maradjon ott 1000 gyalogossal, 1400 lovassal és 2000 naszádossal, akik számára azonban elegendő kis hajót kell készíttetni. Tomori érsek másnap (május 26-án) le is ment, de csak kb. fele létszámmal, több katona felfogadására ugyanis nem állt pénz rendelkezésére. Megint szükségesnek tartották Temesvár és Horvátország csapatokkal való ellátását, valamint egy olyan sereg kiállítását, amellyel a vajda betörhet a Havasalföldre. Úgy vélték, 10 000 ember elég lenne, bár egyesek szerint 15 000 kellett volna. Ugyanakkor a végvári őrségek zsoldját, nem számítva a már kifizetetteket, 3 hónapra 32 000 Ft-ra becsülték.¹²² A király nehezen szerzett 15 000 Ft-ot, ezzel fedezték a kalocsai érsekkel Péterváradra vonult 500 lovas, 500 gyalogos és 2000 naszádos zsoldját. Hiányzott azonban a pénz a vajda hadjáratára, Jajca ellátására, lőszerre, stb.¹²³ Később a kincstartó (Thurzó Elek) 27 000 dukát kölcsönt adott, aminek zömét Tomori csapatainak fizetése emésztette fel. A végvárak fenntartására azonnal szükségelt összeget most 40 000 dukátra becsülték és azt remélték, hogy ezt majd megkapják a pápai legátustól.¹²⁴ Külföldi katonaság először augusztusban érkezett: 6-án jelentette Burgo, hogy másnap érkezik 1000 morva gyalogos, akik 6 hónapra vannak zsolddal ellátva.¹²⁵

Követjelentéseink szomorú képet festenek a magyar végek állapotáról 1523 tavaszán. Az 1521 végén megszavazott adóból 1522 tavaszán felfogadott katonákból szinte senki sem maradt. A legfontosabb végvár, Pétervárad gyakorlatilag őrség nélkül állott. A kincstartó katasztrófálisan rossz helyzete a költségvetésekből is kiviláglik. A különös az, hogy Thurzó kincstartó, épp az 1523-as országgyűlésen előadott költségvetésében, erősen lebecsülte a végvári őrségekre fordítandó kiadásokat; 82 000 Ft-tal számolt, amelyhez még hozzávette 1000 naszádos havi 2 Ft-tal számított évi 24 000 Ft fizetését, így összesen 106 000 Ft-ot adott meg.¹²⁶ A valóságnak jobban megfelelt az utóda, Várdai Pál által 1523. december 8-án készített költségvetés, amely 150 600 Ft-tal számol (ez 1511-hez képest 17,5⁰%-os emelkedést jelent). A naszádosoknál havi 1,5 Ft-os zsolddal számolt, a lovasoknál a már ismert 2,83 Ft-os zsoldot (évi 24 Ft és emellett 10 Ft sallárium), gyalogosonként pedig 2 Ft-ot adott meg. 1000 naszádos mellett Pé-

119 Gr. Corr. 25. a. 1523. V. 5.: „paucissime gentes vngare sunt ad tutandum confinia, quoniam auxilia promissa in alia dieta ante recessum regis ex Vngaria sunt finita”.

120 Uo.

121 Uo. 1523. V. 14.

122 Uo. 1523. V. 15.: „Conclusum est, ut pro nunc subito archiepiscopus Colocensis, qui bonus est capitaneus et dilectus a militibus vadat in Varadinum Petri.”

123 Gr. Corr. 25. b. 1523. VI. 1.

124 Gr. Corr. 25. a. 1523. VI. 24.

125 Uo. 1523. VIII. 6.

126 Hermann *Zsuzsánna*: i. m. 304–305., 330. o.

tervára don 500 gyalogos, valamint a kalocsai érsek 500 huszára és 300 gyalogosa szerepel, évi zsolddal.¹²⁷ Thurzó pontatlanságát mutatja a naszádosok általa megadott magasabb zsoldja is. A valóságban a Burgo-jelentések adatai is a Várdai-féle zsoldrendszer mellett szólnak.

A Várdai-féle, kiadási rovatában a minimális szükségletet tükrözö költségvetés világosan mutatja azt, amit az 1522-es helyzettel kapcsolatban megemlégettünk: átalakult a védelmi struktúra, állandó zsoldosokra, nagyobb számú gyalogosokra van szükség mindenütt a határon, erre viszont nincs pénz. A védelmi struktúrát azonban 1523-ban tovább módosították. Az Alsó részek Temesvárra összpontosított védelme Nándorfehérvár eleste után kevéssé látszott célravezetőnek. A Mátyás-kori rendszer ugyanis a közvetlen támadások felfogását a külső védelmi övezet erős váraira bízta, míg ott harcoltak, addig a belső védelmi övezetből lehetett csapatokat mozgósítani. Most azonban Temesvár, a belső övezet központja, maga is végvár lett, akár Titel, Futak és Pétervárad. 1521 után Báthori nádor továbbra is igyekezett eleget tenni az Alsó részek főkapitánya feladatköreinek. Leváltása és a különben szintén harcedzett Drágffy kinevezése temesi ispánná azonban új helyzetet hozott magával. Drágffy ugyan viselte még a főkapitányi címet, valójában azonban ez a tisztség elvált a temesi ispánságtól. Az Alsó részek új főkapitánya az újonnan kinevezett kalocsai érsek, Tomori Pál lett.¹²⁸ Tomori érsekségét már előbb elhatározták, hiszen a pápa az 1523. február 4-i konzisztóriumon elfogadta a király jelölését.¹²⁹ Valószínű, hogy Tomori végvárakban is szolgált, de ez egyelőre nem igazolható. Fogarasi várnagysága és budai szolgálata inkább „rendőri” jellegű volt, antifeudális mozgalmak leverésében vett részt.¹³⁰ Kétségtől értett a katonasághoz, bár inkább csak egy jó huszártiszt szintjén, de ami ennél fontosabb volt, a végvári vitézek szerették.¹³¹ Kalocsai érseki kinevezését az tette szükségessé, hogy a mindenkor kalocsai érsek volt a végvárra előlépett Pétervárad földesura, valamint az, hogy érseksége jövedelmeit közvetlenül a védelem céljaira fordíthatta, személye pedig garancia volt rá, hogy valóban arra is fordítja. Mint érseknek, egy bandériumot, azaz 400 lovast, a pétervárad apátság címén pedig 200 lovast kellett tartania az 1498:20. tc. szerint.¹³² A nádor leváltása lehetővé tette az Alsó részek átszervezését; az érsek bácsi várából, mint központból, főkapitányként a Tiszától nyugatra eső terület védelmét látta el. Nincs itt terünk részletes kifejtésre, de a jelek azt mutatják, hogy a szörényi bánóság biztosan, de lehet hogy a temesi végek is a vajda, és nem az új főkapitány katonai hatáskörébe kerültek, ami egyébként logikusnak tűnik.

Az új főkapitány szinte azonnal le is vonult a rendelkezésre álló katonákkal, hogy a majdnem üresen álló várakat őrsgel lássa el. Tevékenységének leglényegesebb eredménye az 1521-ben feloszlott naszádosok újra felszerelése lett.¹³³ Állítólag 2000 embert mozgósítottak, noha a költségvetésekben csak 1000 szerepel. Feltűnő, hogy zsoldjuk — szemben a lovasokkal és gyalogosokkal — a költségvetés szerint nőtt, fejenként évi 18 Ft-ra, pedig a naszádosok változatlanul nem főfoglalkozású katonák, hanem iparosok, kereskedők és részben talán job-

127 Uo. 331—334. o.

128 Tomorira gazdag irodalom áll rendelkezésre. Vö.: *Fraknói Vilmos: Tomori Pál élete. Századok*, 1881. 289—312., 377—396., 723—746. o. 1523. május elején hagyta ott a kolostort (uo. 312. o.), és az országgyűlés idején nevezték ki főkapitánynak. (Uo. 379. o.)

129 *Fraknói V.*: Tomori . . . i. m. 746. o.

130 Vö. *Székelgy Gy.*: A török hódítók . . . i. m. 142. o.

131 L. fenn, 122. j.

132 *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. k.* Budapest, 1894. 233. o. Tomori kinevezése okára l. *Szakály Ferenc: Tomori Pál emlékezete. Új Írás* 1976. szeptember. 97—98. o.

133 *Ivics Alexa: in: Margalits: Szerb rep.* 689. o.

bágyparasztok is voltak. Lehetséges, hogy valóban 1523-ból — mint ahogy azt őrzőhelyén meghatározták — származik a naszádosok kérvénye, amelyben a nándorfehérváriak mintájára szabadságokat követeltek maguknak. Eszerint a földesúri szolgáltatások alól szinte teljesen mentesen „mintegy igazi nemesként” éltek volna, szabadságuk velük osztatlan birtokközösségben élő rokonaikra is áttetjedt volna. Továbbá bírósági kiváltságot és egy bizonyos fajta menedékjogot is követeltek. (Ha legalább két sajka vagy naszád vagy kikötve egy kikötőben, akkor a naszádosok vajdája az illetékes bármely odaszökött gonosztevő ügyében.) Ilyen kiváltságot a feudális állam nem adhatott, mégis a kérvény tartalmának nagy részét 1525-ben II. Lajos, Tomori kérésére, privilegiális formában engedélyezte.¹³⁴ A naszádosokat tehát mindenféleképpen igyekeztek támogatni.

A csata

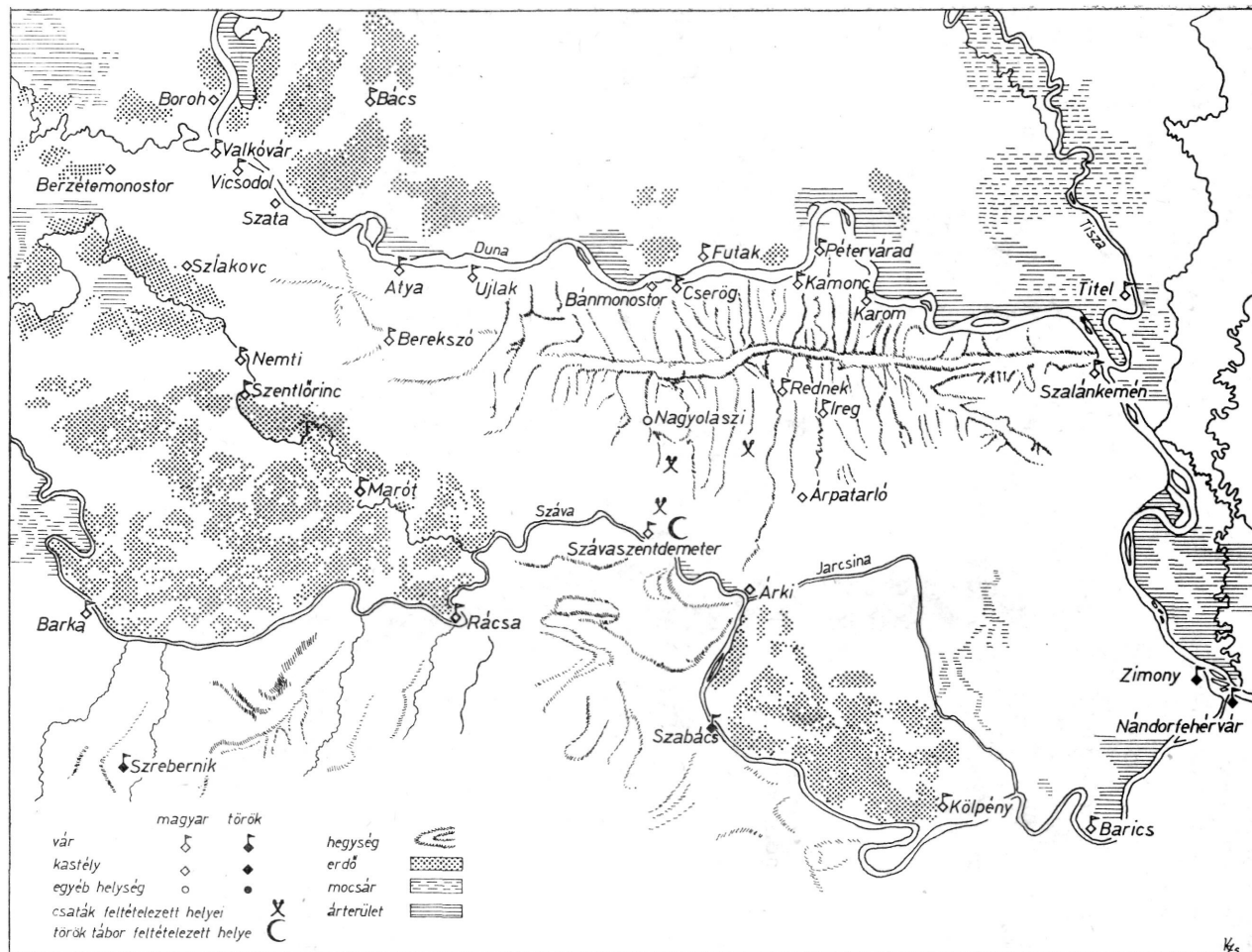
Szulejmán sógorát, Ferhát pasát küldte főparancsnoknak a magyar frontra. A harmadik vezírnek, az 1520-as Al Ghazali-felkelés vérbefojtójának megbízatása mutatja, milyen nagy fontosságot tulajdonított a szultán a Magyarország elleni hadjáratnak.¹³⁵ A török a dunai fronton Burgo jelentései szerint 1523 tavaszán tulajdonképpen három nagyobb támadást hajtott végre. Márciusban Báli bég Pétervárad ellen támadt, majd csaknem két hónapig nyugton állott, hogy május végén elpusztítsa Valkó megye nagy részét, végül újabb szünet után, a Ferhát-féle csapatokkal megerősödve, augusztusban újra támadjon. Április—májusban nyilván a lovak füvelése miatt maradt vesztég.¹³⁶ Nyár elején az aratást várták, de a pestis miatt táborban maradtak, végül megindultak. Az egykorú jelentések egybehangzóan 15 ezerben adják meg Ferhát és Báli csapatainak létszámát.¹³⁷ Ez az adat bizonyára Tomori jelentésére megy vissza

¹³⁴ A kérvény: Litt orig. 239. sz. Az 1523-as keltezés mellett szól, hogy arra kérték a királyt, mivel hajóik elkorhadtak, készíttessen újakat. Láttuk, hogy ekkor valóban szereltek fel hajókat. Az 1525-ös kiváltságlevél kiadásai: *Szentkláray Jenő*: A dunai hajóhadak története. Budapest, 1886. 369—372. o. és *Alapi Gyula*: Komárom Vármegye levéltárának középkori oklevelei. Komárom, 1917. 131—134. o.

¹³⁵ A fent idézett követjelentések is utalnak arra, hogy Ferhát a szultán sógora. Istvánffy mégis boszniai pasának teszi. *Nicolaus Istvánffy*: Historia regni Hungariae, Viennae, 1758, 65—66. o. (A továbbiakban — *Istvánffy*) Őt követték a hadtörténészek, pl. *Kupelwieser*; i. m. 210. o. és *Bánlaky*; i. m. XII. k. 156. o. Ferhát a Ghazali-felkelés leverése után csatlakozott a Rhodost ostromló sógorához, és nem sokkal később indult meg Magyarország ellen. *Hammer*; i. m. II. k. 19., 25—27, 31. o. (Azonban Istvánffy követve egy másik Ferhátot harcoltat Száva-szentdemeternél, 47. o.) *Jorga*; i. m. II. k. 357—358. o. A horvát történészek már korábban észrevették, hogy a szávaszentdemeteri csatát elvesztő Ferhát a szultán sógora volt és Kiszáziából került oda. *Mészics M.* in: *Margalits*: Horvát rep. II. k. 346—347. o. L. még alább. 137. j.

¹³⁶ L. *Varga J. János*nak a 39. j-ben idézett értekezését. 1524-ből ezt adattal is igazolhatjuk. Vö. Hans Schneidpöck császári követ (Burgo utóda) jelentését. Gr. Corr. 25. a. 1524. IV 11.: „De Turcis hic nil aliud fertur, nisi quod sint apparatus suo contra Hungariam et quamprimum equi eorum herba ista estivali, ut consuetudo eorum est, refici possunt, expeditionem contra Hungaros facere tentabunt”.

¹³⁷ L. fenn. 117. j. A következő adat a velencei követ augusztus 11-i jelentése a csatáról. *Ováry Lipót*: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. I. k. Budapest, 1890. 268. o. 1173. sz. Egy augusztus 24-i levélre hivatkozó angol jelentés: *Kropff Lajos*: Adalék az 1523. évi török portyázás történetéhez. HK 1914. 132. o. (A továbbiakban: *Kropff*) (Ugyanitt egy 1524. évi levél is közölve, amely szintén 15 ezerrel beszéli.) Augusztus 30-án II. Lajos király hivatalosan értesítette nagybátyját, Zsigmond lengyel királyt a szultán sógora, Ferhát pasa, és Báli bég feletti győzelméről. Itt is 15 000 az ellenség létszáma. — *Acta Tomiciana* VI. k. 311—312. o. Végül Massaro velencei követségi titkár 1523. október 5-én kelt zárójelentésében ugyanezt a létszámot adta meg. *Balogh István*; i. m. LV. o. Egy magyar krónika 17 000 törökről. tud. *Verancsics*; i. m. II. k. 19. o. (Memoria rerum) *Istvánffy*; i. m. 65. o. 15 000 lovast és 1000 gyalogost említ.

és feltehetően a ténylegesnél magasabb létszámot ad meg. Mégis, a török sereget legalább 10—12 ezerre kell becsülni.¹³³

A Ferhát-féle sereggel szemben kiállított magyar erők száma már nem állapítható meg ilyen pontosan, mert itt forrásaink eltérnek egymástól: 2000, 3000, 3500 és 4000 főt emlegetnek.¹³⁹ Nyilvánvaló, hogy az utolsó adat a legvalószínűbb, hiszen eszerint is 1:2,5, esetleg 1:3 arányú túlerővel szemben győztek. Számolnunk kell a Tomori által levitt csapatokkal, a főpapi és főúri bandériumokkal, amelyek talán elérték az 1500 lovast, és bár nem vonultak le idejében, a csatában, legalábbis részben, mégis jelen voltak. Ezen kívül a végvárak régebbi őrsége, a környező megyék nemesi fölkelése, sőt felkelt parasztok is harcoltak.

A csata helye sem érdektelen, hiszen ebből következtethetünk a török sándékaira. Adataink ugyan látszólag ellentmondóak, de térképek megtekintése után ezek az ellentmondások feloldhatók. Adatok vannak a Száva mentére, Szávaszentdemeterre¹⁴⁰ és a nagyolaszi mezőre.¹⁴¹ Végül, egy oklevél szerint, II. Lajos 1524-ben megjutalmazta Inkei Loránth Miklóst és Mihályt a Szerémség elpusztítására induló Ferhát pasa és Báli bég elleni harcokban szerzett érdemeiért. Itt elmondja, hogy Loránth Miklós egyik szemét kiütötték Rednek vára alatt és testvére is súlyosan megsebesült.¹⁴² Szávaszentdemetertől (Mitrovica) Nagyolaszi (Mangjelos) légvonalban 13, Rednek (Vrdnik) 23 km-re fekszik, míg Nagyolaszi Rednektől 16 km távolságra esik, azaz a csata, helyesebben a csaták, viszonylag kis távolságon belül zajlottak le. A Szerémség északkeleti felét egészen Szalánkeménig, azaz a Duna déli folyásáig, a Fruskagora hegység borítja, ezen keresztül észak felé a közlekedés bajos. Így tehát a töröknek vagy a Duna völgyében kellett észak felé haladnia — itt azonban számos vár, köztük az új védelmi központ, Pétervárad akadályozta az utat (majd 1526-ban Szulejmán fegyverrel kényszeríti ki erre az áthaladást) — vagy pedig a hegység déli lejtője mellett, a Duna-kanyar okozta kanyarodást levágva, északnyugati irányban elérni a Dunát. (Lásd a mellékelt térképvázlatot.) Erre az út Szávaszentdemeter és Nagyolaszi táján húzódott. Nagy választási lehetőség erre felé sem volt, mert északról a hegység, délnyugatról és nyugatról a Bosszut völgyében húzódó hatalmas erdőség, északnyugaton pedig, a Duna—Dráva szögletében, mocsarak nehezítették az utat. A legjobb útvonal Berekszótól nyugatra, a Fruskagora nyugati lejtőjét átvágva, Szata táján érte el a Dunát. Báli bég májusi támadása

133 A fentiekben említettünk 30 000-es török erőket említő adatokat. Ez nyilvánvalóan túlzott szám. A Valkó megyét pusztító 3000 törökre vonatkozó adat (I. fenn, 112. j.) viszont hitelesnek tűnik. Báli bég rendelkezett ugyanis a szendrői, belgrádi, szabácsi várak, illetve a kisebb erősségek helyőrségeivel, valamint a szerbiai irreguláris erőkkel. Még Tomori is ki tudott végül ennél nagyobb létszámot állítani, tehát anyagilag jobban ellátott török ellenfele még többre volt képes. Szendrő őrsége az 1480-as években először 700 aszabból és 300 janicsárból állott, akiknek számát 1400 aszabbal és 1000 janicsárral növelték. Ide tehát nincsenek a szpáhik, martalócok stb. beszámolva. *Haza! György: A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású iratai. Levéltári Közlemények 1955. 289—290. o.* A horvát bán 1522-ben 2200-ban határozta meg a szendrői őrség létszámát. Ő sem említi szpáhikat. *Thallóczy—Horváth: i. m. CCCXL. o. 1516-ban Szendrőn 433, Golubácon 79, Gradistyén 40, Hramban 10, Kulič-ban 23, Sokóban 10, összesen 595 martalóc állomásozott. Ide lehet még számítani Vidint, ahol II. Mohamed idejében 206, és Belgrádot, ahol 1563-ban 390 martalócot vettek jegyzékre. Milan Vasić: Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom. Sarajevo, 1967. 57. o.* A szpáhikat, valamint Belgrád és Szabács őrségét hozzászámítva Báli bég anélkül, hogy a várakat őrizetlenül hagyta volna, 5—6000 embert mozgósíthatott. Ferhát seregét 12 000-re becsülték, amely azonban lehet, hogy csak 6—8000 volt (I. fenn, 110. j.) Így együttvéve 10—12 000 főt kapunk.

139 2000: az angol jelentés; 3000: Massaro, aki azonban a felkelt parasztok számát nem adja meg; 3500: a Verancsicsnál közölt krónika; 4000: II. Lajos és az 1524 eleji adat. (L. a hivatkozásokat fenn, 137. j.)

140 Acta Tomiciana VI. k. 311—312. o.; *Szerémi György* emlékirata Magyarország romlásáról 1484—1543. Közli Wenzel Gusztáv. (Magyar Tört. Emlékek II/1. k.) Pest, 1857 (a továbbiakban — *Szerémi*) 107. o.

141 Verancsics: i. m. II. k. (Memoria rerum.) 19. o.

142 *Komjáthy Miklós: A somogyi konvent II. Lajos-kori oklevelei az Országos Levéltárban. Levéltári Évkönyv. 1. Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1970. 51. o.*

alkalmával, amikor Valkó megyét pusztította, szintén csak ezt az utat követhette. A terület várai és kastélyai a Duna vonalán, a Fruskagora déli lejtőjének középső szakaszán és nyugati lábánál, valamint a Bosszut mellett sűrűsbödtek. Ennek a szerémségi útnak a biztosítása feltétlenül szükséges volt a törökök számára, ezért most az itteni kisebb várak 1521-ben elmulasztott megsemmisítése vagy megszállása lehetett Ferhát pasa célja, hogy utána, a Dunához érve, elvágghassa a Duna menti magyar végvárak legfontosabb utánpótlási vonalát, a folyami utat. Utána ezek elfoglalása következhett volna és így nem kellett a rövidebb szerémségi út használata esetén a töröknek hátbatámadástól tartania. Mivel ez nem történt meg, 1526-ban a szultán a hosszabb, dunai utat volt kénytelen követni. Mialatt a szultán Szalánkemén építésével és Pétervárad ostromával volt akkor elfoglalva, a zborniki bég feladata lett a szerémségi várak Ferhát által elmulasztott megszállása. Ireg, Rácsa, Berekszó ezalatt került török kézre.¹⁴³

A források zöme szerint Tomori, betegsége miatt, nem vett részt a csatában.¹⁴⁴ Ez elképzelhető, de valószínűbb, hogy ezzel az indokkal csak a főkapitány távollétét akarták magyarázni. Pedig az lett volna a különös, ha ott van, hiszen augusztus 6-án Budán Tomori üzenetéből még csak azt lehetett tudni, hogy a török sereg a Száván innen táborozik, majd augusztus 9-én reggel érkezett az érsek küldötte azzal, hogy 15 ezer török áll a határon, megindul, de útirányuk ismeretlen.¹⁴⁵

A főkapitány feladata a környező várak csapatainak mozgósítása, a török tábor megfigyeltetése volt, továbbá arra kellett ügyelnie, hogy ha az ellenség nem a várt irányba fordul, gyorsan intézkedni lehessen a védelemről. A későbbi eseményekből következőleg Ferhát Szávaszentdemeter és Árki között, de az előbbihez közelebb, a Száva partján táborozott. Erről a helyről két irányba fordulhatott: az említett északnyugati útra, vagy északkelet felé, Szalánkemén és a Duna irányába, hogy a dunai flottával együttműködve Titel vagy Pétervárad ellen forduljon. Van is egy egykorú forrásokkal nem támogatott szakirodalmi utalás, hogy a szávaszentdemeteri csatával egyidőben a Pétervárad ostromára induló hajókat Tomori naszádosai szétverték.¹⁴⁶ A folyami erők bevetése a magyar csapatok lekötésére, mialatt a szárazföldi erők egész más feladatokat láttak el, mint elterelő hadmozdulat, el is képzelhető, azonban míg megfelelő forrás elő nem kerül, tényként csak feltételeesen fogadható el. Kétségtelen azonban, hogy a főkapitánynak addig, amíg a török támadás pontos iránya és ideje nem vált bizonyossá, támaszpontjáról kellett irányítania a védelem szervezését.

Sok idő nem áll rendelkezésre. Mint említettük, augusztus 9-én érkezett Budára Tomori Péterváradról küldött hírnöke. Péterváradról ugyan a Duna—Tisza közén keresztül közel 100 km-rel rövidebb az út Budára, ezt azonban mocsarak, stb. miatt kevésbé használták. Valamennyi adat a Duna jobb partján, Eszéken, Mohácson, Tolnán át Budára vezető utat említi. Ez körülbelül 380 km. A mohácsi csata híre augusztus 30-án éjfélkor érkezett Budára,¹⁴⁷ azaz kb. 30 óra múlva. Mohács kereken 200 km-re fekszik Budától; ugyanilyen sebességet számítva Tomori küldöncének 57 órai út után kellett megérkeznie az ud-

143 *Thury*: i. m. I. k. (Kemálpasazáde) 214, 219, 230. o. Nem véletlen, hogy Szulejmán Mohács utáni öt hadjárata során nem a Duna vonala mellett, hanem a Szerémséget átvágva, tehát az 1523-as úton vonult fel. *Bániaky*: i. m. XII. k. XII/1. melléklet.

144 *Kropf*: i. m. 132. o.; *Verancsics*: i. m. II. k. (Memoria rerum). 19. o.; *Szerémi*: i. m. 108. Csak a megbízhatatlan *Istvánffy* szerint volt Tomori jelen. i. m. 65. o.

145 L. fenn. 116—117. j.

146 *Szentkláray*: i. m. 85. o. Vö. mellékelt térképvázlatunkat is, amelyet Lipsky mappája alapján Kuczogi Zsuzsa készített.

147 Magyarországi pápai követek... i. m. 452. o.

varba. Mivel nem életét mentő menekült volt, ezért legfeljebb napi 16 órás me-
nettel számolhatunk, így 3 és fél nap alatt érkezhettek meg. A legvalószínűbb
az, hogy Péterváradról 5-én délután, vagy 6-án reggel indult el. A török meg-
indulása hírének a Szávától Tomorihoz is el kellett jutnia, amelyet eszerint 4-én
vagy 5-én küldtek el a főkapitányhoz, a csata pedig 6-án, más forrás szerint
7-én már le is zajlott.¹⁴⁸ A török felvonulás kezdete és a csata között tehát ma-
ximálisan 3, de valószínűbb, hogy csak 2 nap telt el. Ez viszont azt jelenti, hogy
a Tomori által mozgósított csapatok készenlétben álltak, ismerték a török szán-
dékát és így számukra kedvező körülmények között tudták a csatát kikényszeri-
teni.

Tomorit a csatában Bárdi István helyettesítette, aki valószínűleg a királyi
bandérium tisztje, talán az udvari huszárok egyik kapitánya volt.¹⁴⁹ A részt-
vevő magyar csapattestekre Szerémi krónikájából lehet következtetni. Leírja,
hogy Tomori leveleket küldött Bánffy Jakabhoz Borohra, valamint Bárdi Ist-
vánhoz, Radić Bosith-hoz, a pécsi püspök hadnagyához, Drégi Ferenchez, vé-
gül Bodó Ferenchez. A hatodik csapat a sajátja volt, amelyet Kis Ferenc vezé-
nyelt. Bánffy a környék egyik leghatalmasabb és jó katona hírében álló főura,
a török felvonulási útvonalon fekvő, Duna menti Boroh várkastély ura volt,
nyilván saját bandériuma élén vett részt a csatában.¹⁵⁰ A másik bandérium a
pécsi püspöksége volt. ¹⁵¹ Radić a naszádosok kapitányi tisztét viselte. Kissé ne-
hezen érthető, hogy mit kerestek itt a naszádosok, hiszen elképzelhetetlen,
hogy Péterváradról Nándorfehérvár mellett el tudtak volna hajózni a Száván.
Mivel Radić részvételét a csatában a legtöbb forrás említi, sőt szerb hősi éne-
kek is megemlékeznek róla, ezért vagy azt feltételezhetjük, hogy a hajókkal
még fel nem szerelt naszádosokat — vagy azok egy részét — Tomori gyalogos-
ként küldte a török ellen, vagy pedig — ha tényleg volt Pétervárad ellen Fer-
hátéval egy időben hajós támadás — akkor azokat verte szét.¹⁵² Bodó Ferenc
híres törökverő vitéz volt, de nem tudjuk, milyen minőségben vett részt a csa-
tában. Mivel 1525-ben mint volt batkai (helyesen barkai) várnagy kap elma-
radt zsoldot, feltehetjük, hogy ezt a tisztelet 1523-ban viselte. Barka ugyanis Sza-
bács eleste után a Szávától délre fekvő legkeletibb magyar végvár volt. Ha ek-
kor valóban ott szolgált Bodó, akkor ez azt bizonyítja, hogy Tomori nemcsak
a bandériumokat, de a közeli végvárak őrségét is összevonta.¹⁵³ Istvánffy még
másokat is említ, ezek azonban többségükben biztosan nem vettek részt a csa-
tában. Csak annyit fogadhatunk el, hogy Újlaki Lőrinc hercegnek, a Szerémség

148 Augusztus 6: Acta Tomiciana VI. k. 311. o. Augusztus 7: *Kropf*: i. m. 132. o. Massaro 12-ét ad meg (*Balogh István*: i. m. LV. o.) de ez téves, hiszen Budáról augusztus 11-én már a győzelmet jelentik. *Óváry L.*: i. m. I. k. 268. o. 1173. sz.

149 A források Bárdy, Bardia, Bardus néven nevezik. Vezérségére: *Kropf*: i. m. 132. o. L. rá még *Szerémi*: i. m. 108. o.; *Verancsics*: i. m. II. k. (Memoria rerum) 19. o.; *Istvánffy*: i. m. 65. o. Királyi kapitánynak kellett lennie, mert ő, és nem a csatában résztvevő harcedzett főúr, Bánffy Jakab vezényelte a magyarokat.

150 *Szerémi*: i. h. *Csánkt D.*: i. m. II. k. 269. 366. o. Vö. még egy magyar krónika adatát: „Ugyan ez időben (1523) Bánffy Jakab támadta, ki az terek csatákat igin gyakran megveré, kit Budán keves idő múlva méreggel megítéte”. *Verancsics*: i. m. II. k. (Memoria rerum) 18. o. A mérge-
zést *Szerémi* is leírja: i. m. 84–88. o.

151 Az 1498:20. tc. szerint 400 lovasból állott. Régi Ferenc (nem Drégi!) 1518-ban a pécsi püspök-
ség jövedelemkezelője volt. CL. Fkgy. Révay cs. lt. De iuribus fam. Révay per familiam Gyulay,
Fasc. XI. nr. 31. A baj csak az, hogy Szatmári püspök familiárisai közé tartozott, aki 1522-oen
esztergomi érsek lett. Amikor 1524-ben az érsek halála után kihallgatták négy legbizalmasabb fa-
miliárisát, az egyikük Régi volt. DI. 23 941. Persze nem feltétlenül hibás Szerémi adata, mert Sza-
tmári utódát, Móré Fülöpöt csak 1524-ben nevezték ki Pécsre, tehát lehet, hogy a primás régi
püspöksége javadalmát még egy ideig élvezte és Régivel kezelte. Vö. *Bónis György*: A jog-
tudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest, 1971. 317. o.

152 *Verancsics*: i. m. II. k. 19. o.; *Szerémi*: i. m. 108. o.; *Istvánffy*: i. m. 65. o.; *Meszics*: in:
Margalits: Horvát rep. II. 346 o.; *Ivics*: in: *Margalits*: Szerb rep. 689–690. o.

153 *Fraknói V.*: II. Lajos i. m. 57, 59, 194. o.; *Szerémi*: i. m. 82, 84, 106. o.; *Istvánffy*: i. m. 65. o.
Bodó különben Szapolyai szolgálatában is harcolt a törökökkel. Politikai szerepéről a Mohácsi
Emlékkönyvben írok.

legnagyobb birtokosának bandériuma is jelen volt Szávaszentdemeternél.¹⁵⁴ Ezek szerint a csatában a végvárak összevont őrségén, két-három nagybirtokos és talán a határszéli megyék bandériumain és felfegyverzett paraszton kívül senki sem vett részt.

A csata lefolyása a következőképp rekonstruálható.¹⁵⁵ Az augusztus 4-én vagy 5-én megindult török hadsereg 3 részre tagozódva vonult fel, miután a Szávánál, hajói őrizetére, őrséget hagyott hátra. (Nem valószínű, hogy hidat vertek volna a folyón, erre csak egy adat van.) Magukkal vitték könnyű ágyúkat is, ez és a Rednek vár alatti harcról szóló oklevél alapján arra következtethetünk, hogy a Szerémség — katonailag gyenge — várait akarták elfoglalni. Támadási irányuk északnyugati volt, de nem hagyhatták hátukban a redneki és talán az iregi várat a magyarok kezén. Bárdiék, akik elég jól voltak értesülve a török hadmozdulatokról, először a Szávaszentdemeter közelében horgonyzó török flottára törtek, azt sikerült meglepniök és az őrséget megsemmisíteniök. Ez a hír nyilván elérte a három török csapatot, amelyek ezek után visszafordultak. Ide kell kapcsolnunk a szerémségi parasztok több forrásban említett beavatkozását is. Massaro velencei követségi titkár a szőlők elpusztítása miatt fegyverre kelt parasztról beszélt, akiket a török megsemmisített, majd megérkezett a magyar sereg és megverte a törököket. Szerémi úgy tudta, hogy Tomorinak egy Pál nevű vajdája gyalogosokkal támadt a lovas törökökre, akik megsemmisítették csapatát. Végül a leghitelesebbnek tűnő adatban a magyarok hajcsáraitól és szolgáitól van említés, akik zajukkal megijesztették a törököket. A két első adat világosan ugyanarra vonatkozik, de a harmadik adattal is összekapcsolható. Úgy látszik tehát, hogy a Szerémség felfegyverzett parasztjai — lehet hogy egykori határvédő parasztkatonák —, akik már korábban is magukra vállalták a Száva gázlóinak védelmét, valóban megtámadták a török főerejét. Az egész kísértetiesen hasonlít a későbbi török kori harcok lesvetéseire. A szétvert gyalogos parasztsereg megsemmisítése közben támadtak rá Bárdiék az első török seregre, amelyet szétverték. A magyar vezetés az ellenség részekre tagolt megsemmisítését tartotta céljának. Utána a második török sereg ellen támadt, amelyet szintén legyőzött. Közben a törökök harmadik serege értesült a magyarok sikereiről, felkészült és sikerült is a győzelem miatt örvendező és csatarendjüket felbontó magyarokat megtámadnia. Bár itt is győztek a magyarok, nagyon súlyos veszteségeket szenvedtek. A törökök visszavonulási útját elvágták, így nem csak sokat elfogtak vagy levágtak kö-

154 *Istvánffy*: i. m. 65. o. Említi Kállay Jánost, aki azonban, mint szörényi bán, elképzelhetetlen, hogy ide ment volna (ld. fenn. 87. j.), valamint Bakics Pált, aki csak 1526-ban lépett magyar szolgálatba. Erre a hibára már *Ivics*: i. h-én felhívta a figyelmet. A *Verancsics* i. h-én említett Borotty Albert és Varjassy Ferenc közül az elsőnek családja Bodrog megyében birtokos: *Csánki D.*: i. m. II. k. 214. o., tehát valószínűleg Tomori, vagy valamely főúr, esetleg Bodrog megye bandériumának tisztje lehetett. Varjassyról (és egyben a csatáról is) Szentmihályi Tamás 1523. szeptember 8-i levele tudósít bennünket. Szentmihályi Várdai Ferenc erdélyi püspök gyulafehérvári udvarbírája és Bács megyei birtokos volt. Azért ment haza Erdélyből, mert Varjassyval pereskedett. Levelelben arról értesíti urát, hogy még nem tudja újra átvenni tisztét, mivel Varjassynek „ő felsége halasztólevelet engedélyezett az ország védelmében való folytonos elfoglaltsága miatt és azért is, mert állandóan várják a törököket, akik az elmúlt időben kijöttek és meg lettek verve.” Most „Varjassy Bárdy Istvánnal és Nagy Imrével a királyhoz ment a törökkel vívott csatában szerzett foglyokkal és más zsákmányolt ajándékokkal.” A pert így nem tudja befejezni, pedig szívesen kiegyezne Varjassyval. Új híreket is közöl Szentmihályi a püspökökkel: Tomori Pál érsek nemesi felkelést rendelt el a megyében (Bács, vagy Bodrog?), mivel hírt kapott, hogy a törökök újból összegyűltek. D1. 82612. A Szentmihályi-féle tudósítás alátámasztja Bárdi nagy szerepét, és egyben azt is mutatja, hogy Varjassy (és Nagy Imre — talán a későbbi alnádor?) valóban komoly szerepet játszhatott a csatában, hiszen különben nem velük küldte volna fel a főkapitányt a zsákmányt. Jellemző a helyzetre és egyben Tomori gondosságára, hogy a szétvert törökök összegyűlekezésének hírére nemesi felkeléssel akarta az esetleges újabb támadásnak elejét venni.

155 A 137. j-ben idézett források, valamint *Szerémi*: i. m. 106–110. o. A legmegbízhatóbb a *Kropf*-nál kiadott forrás, a legkevésbé használható *Istvánffy*.

zülük, hanem egy részük menekülés közben a Szávába fulladt. A csata tehát nem egy, hanem — nem számítva a hajók elleni támadást — három különálló ütközetből állt és így talán elképzelhető, bár ezt egy forrás sem említi, hogy nem egy nap zajlott le, és így mind az augusztus 6-i, mind a 7-i keltezés helyes. Helyileg a Szávaszentdemeter, Nagyolaszi és Rednek közti háromszögben zajlott le.

A veszteség mindkét részről nagy volt. Az első jelentés, a velencei követé, a magyarokét 3 ezerre becsüli, amelyből 700 Tomori katonája volt, ugyanő 8 ezer török elestéről, 4 ezer vízbe fulladásáról és 300 fogságba eséséről tud. II. Lajos hivatalos jelentése 700 magyar elesetről számolt be. Massaro zárójelentése csak a török veszteségről számol be, amelyet lényegében a korábbi velencei jelentéssel egybehangzóan ad meg. Egy 1524 elején kelt levél a magyarok veszteségét 700-ban adja meg, valamint említi, hogy számos hadijelvényt, ágyút és foglyot zsákmányoltak a magyarok. Mindebből a 700 fős magyar veszteség ténynek látszik. A törökökét feltétlenül túlzottan adják meg, de annyi mégis biztosnak látszik, hogy a sereg tekintélyes része — és főleg felszerelése — megsemmisült vagy harcképtelenné vált.

A magyar hadvezetés, akár előzetes terv alapján, akár — és ez a valószínűbb — a helyzet gyors felismeréséből döntött a csatáról, kétségkívül a helyzet magaslatán állott. A terep ismeretében, a föld népének aktív támogatásával, olyan ütközetet kényszerített rá a részekre tagozódott ellenségre, hogy annak számbeli és tüzérségi fölnye nem érvényesülhetett. Nincs adat arra, hogy a törökök tüzérségüket is be tudták volna vetni, igaz arról sincs adat, hogy a magyarok saját tüzérséggel rendelkeztek volna. Tomori legfőbb érdeme a mozgósítás megszervezése volt.

A magyarok iránti elismerésünk ellenére sem feledkezhetünk meg a török hadvezetés által elkövetett hibákról. A török főparancsnok, Ferhát pasa, nem volt járatos a magyar—török végek harcmódjában. Szerémi leírása Báli béggel való (tévesen Mehmet bégnek nevezve) ellentétéről, az utóbbi óvatosságra intő, de a szultáni sógor által elvetett tanácsáról, nagyon hihetőnek tűnik.¹⁵⁶ Magyar részéről viszont a török harcmódot igen jól ismerő tisztek állottak vele szemben, akik jól együtt tudtak működni.

Ezzel véget ért a több hónapig tartó izgalom: rövid időre megnyihült a török nyomás az Alsó részeken. Az augusztusi győzelem azonban nem jelentett kárpótlást azért a késedelemért, tétovázásért, politikai óvatosságért, amit tavasszal a várható török támadás híre okozott. A magyar veszteség ugyan nem volt nagy, 700 fő, ezek zöme azonban a jelek szerint a sereg elit alakulatából, a végvári harcosokból származott és nem a bandériumokból. Így azután hiába érkezett meg az 1000 morva gyalogos, az legfeljebb az őrség feltöltésére volt alkalmas, de nem tette lehetővé a győzelem kihasználását, törökellenes támadás indítását. Mindennek ellenére a győzelem lélegzethez juttatta Tomorit, akinek a következő években sikerült összeráznia a széthullott szerémségi vár- és védelmi rendszert. Tanultak a csatavesztésből a törökök is. Az ország közepén 1526-ig nem kíséreltek meg frontálist támadást és 1526-ban Szulejmán nem a

¹⁵⁶ Szerémi: i. m. 107—109. o. Megjegyezzük, hogy Ferhát nem esett el a csatában, mint ahogy azt *Istvánffy* említi (i. m. 66. o.), hanem később visszatért Konstantinápolyba, ahol Szulejmán, azzal az indokkal, hogy Kisásziában kegyetlenségeket követett el, valamint zsarolt, kivégeztette. *Hammer*: i. m. II. k. 42—43, 48—49. o.; *Jorga*: i. m. II. k. 358. o. Magyarországon viszont úgy tudták (és ebben is lehet igazság, hiszen kisásziái véres ténykedése után kapta meg a magyarországi főparancsnokságot), hogy a szerémségi csatavesztés miatt került hóhérrézkre. *Augustinus Theiner*: *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*. II. k. Romae, 1860, 641. o.

Fruskagora nyugati lábánál húzódó rövidebb utat választotta — mint a továbbiakban is mindig — hanem a Duna menti utat.

A magyar hadvezetés, különösen a budai királyi tanács — mint legfőbb haditanács — hibáit sem hallgathatjuk el és azt sem, hogy az elit alakulatok pusztulása még győzelem esetén is komoly károkat okozott. Nagyon jól fejezi ki mindezt Gerendi Miklós királyi titkár levele Szidlowiecki Kristóf lengyel kancellárhoz: „Ez a győzelem a magyar seregnek nagy vérveszteséget okozott. Igyekezhetsz a királyi felség, ha ezt ily rövid idő alatt pótolni akarja. Biztos értesülésünk van arról, hogy a törökök sokasága és készültsége a mienket felülmúlja, ép és olyan nagyszámú hadserege van, mint az előző hadjáratban”.¹⁵⁷ Joggal írja erről Szakály Ferenc: „Ez a minősítés nem más, mint egy, a helyzetet világosan látó udvari ember lesújtó ítélete az egész magyar hadszervezet felett! Milyen katonai értéket, milyen erőt képviselhetek a sokszor nagy létszámú bandériumok és más egyéb alapon kiállított mozgó hadak, ha néhány száz harcban edződött katona elvesztése miatt az egész védelmi rendszert kellett összeomlásától féltetni, az elkövetkező összecsapásokban biztos balsikert jósolni?”¹⁵⁸

Андраш Кубини

ПОБЕДА ПРИ САВАСЕНТДЕМЕТЕР — НАДЬОЛАСИ В 1523 ГОДУ

Резюме

Турки в 1521 году овладели Белградом. В последующие годы до битвы при Мохаче в 1526 году из год в год турки совершали набеги на Венгрию, ставшую почти беззащитной в результате падения этой самой важной оконечной крепости. Защита не всегда была безрезультатной. Так в 1532 году у населенного пункта Савасентдеметер удалось уничтожить крупное турецкое войско. И всё же обстоятельства этой битвы также точно свидетельствуют о трудностях Венгрии. Ибо падение Белграда не только вывело из оборонительной системы страны эту важную оконечную крепость и практически уничтожило внешнее оборонительное кольцо Венгрии, но расшатало в основах всю оборонительную структуру Венгрии. Поэтому королевский двор, начиная с 1522 года, работал над новым военно-политическим замыслом. Сущность её в сфере внутренних дел заключалась в укреплении королевской власти в противовес могуществу крупных феодалов как в Венгрии, так и в Чехии, а в области внешних дел — получение военной поддержки в первую очередь от немцев и чехов, чтобы, используя отсутствие султана, занятого осадой Родоса, можно было бы заполнить обратно — с помощью наступательных походов — по крайней мере утерянные оконечные крепости.

Этот замысел чуть было не увенчался успехом. Германская империя к весне 1523 года предложила помощь на определенных условиях; в Чехии сместили правительство властных баронов и чешские ордена обещали помощь. Однако в это время пал Родос, а венгерское государственное собрание состоялось лишь в начале мая 1523 года. Здесь король добился частичного успеха, но тем временем срок, установленный в условиях Германской империи, истек, и немцы отказались от соглашения.

На переговоры венгерского государственного собрания влияли вести, доставленные венгерскими разведчиками о новом наступлении турок, и это сделало невозможными внутренние реформы, сопряженные с большим потрясением. Венгерская разведка хо-

¹⁵⁷ Acta Tomiciana VI, k. 319—320. Idézem és értékelem az adatot: *András Kubinyi*: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541. *Pickl*: a 23. j-ben id. tanulmánykötetben. (212. o.) Szakály Ferenc fordítását idézem: *Szakály*: i. m. 75. o.

¹⁵⁸ *Szakály*: i. m. 75. o.

рошо действовала, однако высшее венгерское военное руководство, вероятно, под влиянием политиков-членов военного совета допустили серьезные ошибки при оценке этих известий. В конечном итоге речь могла идти лишь об обороне, вербовке наемников и о реорганизации командования оконечных крепостей.

Во главе вновь сформированного командования был поставлен монах францисканского ордена, бывший военачальник Пал Томори который одновременно был назначен и архиепископом города Калоча с тем, чтобы он мог иметь в своем распоряжении и войско епископства. Весной 1523 года Томори с войском вновь завербованных наемников спустился к окоченным крепостям и без промедления приступил к организации. Между тем подошло и турецкое войско во главе с пашой Ферхатом, деверем султана, который с войсками, подкрепленными турецкими силами оконечных крепостей, на этом берегу Савы готовился к наступлению. Примерно 4—5 августа он выступил с армией численностью около 10—12 тысяч человек, разделив её на три колонны. Войска, отоблазиванные Томори, составляли не более 4000 человек. Полки, возглавляемые Иштваном Барди, наблюдали за турками, разбившими табор к реки Савы, в то время как Томори организовал оборону на рубеже реки Дунай.

Битва произошла 6 или 7 августа, возможно даже длилась оба дня. Ибо Барди наступал в треугольнике между Савацентдемтер (Митровица), Реднек (Врджик) и Надьоласи (Мангелос) и поотдельности разбил две первых турецких дивизии. После чего третье турецкое войско совершило нападение на венгров, но Барди в конце концов победил и в этой битве.

Турецкая армия практически была разгромлена, из венгров пало лишь 700 человек. Однако они составляли ядро армии и венгерское военное руовдство не смогло его восполнить.

András Kubinyi

DER SIEG BEI SZÁVASZENTDEMETER—NAGYOLASZI i. J. 1523

Resümee

Belgrad haben die Türken i. J. 1521 erobert. In den folgenden Jahren, bis zur Schlacht bei Mohács, haben sie Jahr für Jahr das infolge des Verlustes der wichtigsten Grenzfestung fast schutzlose Ungarn angegriffen. Die Verteidigung war nicht immer erfolglos. So gelang es i. J. 1523 bei Szávaszentdemeter eine große türkische Armee zu vernichten. Trotzdem zeigen die Umstände dieser Schlacht genau die bestehenden Schwierigkeiten Ungarns. Der Verlust Belgrads hat nämlich nicht nur diese wichtige Grenzfestung aus der Verteidigungsorganisation des Landes herausgebrochen und praktisch den äußeren ungarischen Verteidigungsring vernichtet, sondern die ganze ungarische Verteidigungsstruktur in ihren Grundfesten erschüttert. Der königliche Hof hat daher ab 1522 an einer neuen militärpolitischen Vorstellung gearbeitet. Das Wesen derselben war innenpolitisch Stärkung der königlichen Macht den mächtigsten feudalen Grundherren gegenüber sowohl in Ungarn, wie in Böhmen, im Äußeren aber — in erster Linie deutsche und tschechische — militärische Unterstützung zu verschaffen, um — die Abwesenheit des mit der Belagerung von Rhodos beschäftigten Sultans ausnutzend — durch einen Angriffsfeldzug zumindest die verlorenen Grenzfestungen zurückzuerobern.

Diese Vorstellung hatte fast Erfolg. Das Deutsche Reich hat für Frühjahr 1523 unter gewissen Bedingungen Hilfe angeboten, in Böhmen wurde die aus mächtigen Baronen bestehende Regierung abgelöst und auch die böhmischen Stände versprochen ihre Hilfe; inzwischen ist jedoch Rhodos gefallen und der ungarische Reichstag trat erst Anfang Mai 1523 zusammen. Hier hat der König einen Teilerfolg erzielt, doch ist inzwischen der in den Bedingungen des Deutschen Reiches gestellte Termin abgelaufen und die Deutschen haben das Übereinkommen gekündigt.

Die Verhandlungen des ungarischen Reichstage standen unter dem Eindruck der durch ungarische Kundschafter gebrachten Nachrichten über den neuen türkischen Angriff und dadurch wurden die mit großer Erschütterung einhergehenden inneren Reformen unmöglich gemacht. Der ungarische Kundschafterdienst hat gut funktioniert, doch die höchste ungarische Kriegführung hat — wahrscheinlich unter dem Einfluß der politischen Mitglieder des königlichen Rates — bei der Auswertung der Nachrichten schwere Fehler begangen. Schließlich konnte nur von Verteidigung, Anwerbung von Söldnern und Umorganisation des Oberkommandos der Grenzfestungen die Rede sein.

An die Spitze des neu organisierten Oberkapitänats wurde der aus einem Soldaten Fraziskanermönch gewordene Pál Tomori gestellt, der gleichzeitig zum Erzbischof von Kalocsa ernannt wurde, um auch über die Streitmacht des Erzbistums verfügen zu können. Tomori begab sich im Frühjahr 1523 mit den neu angeworbenen Söldnern in die Verteidigungsgrenze und begann sofort mit der Organisation. Inzwischen ist auch die türkische Armee eingetroffen an ihrer Spitze mit dem Schwager des Sultans, dem Pascha Ferhat, der mit seiner durch türkische Grenzformationen verstärkten Truppen diesseits der Save den Angriff vorbereitete. Mit seiner ungefähr 10—12,000 Mann starken Armee begann er etwa um den 4—5. August in drei Kolonnen den Vormarsch. Die durch Tomori mobilisierten Truppen umfaßten höchstens 4000 Mann, diese beobachteten unter dem Befehl István Bárdi, die an der Save lagernden Türker, während Tomori an der Donaulinie die Verteidigung organisierte.

Die Schlacht fand am 6. oder 7., eventuell an beiden Tagen statt. Bárdi hat nämlich im Dreieck Szávaszentdemeter (Mitrovica), Rendek (Vrdnik) und Nagyolaszi (Mangjelos) die ersten beiden türkischen Heere einzeln angegriffen und besiegt. Hernach hat zwar das dritte Heer der Türken die Ungarn angegriffen, doch siegte Bárdi schließlich auch in dieser Schlacht.

Das türkische Heer war praktisch vernichtet, von den Ungarn sind nur 700 Mann gefallen. Diese waren aber die Eliteformation des Heeres und die ungarische Heeresleitung konnte keinen Ersatz sichern.